

Politiële tunnelvisie, kan het worden voorkomen?

Een literatuuronderzoek naar de manifestaties van politieke tunnelvisie en het terugdringen van tunnelvisie bij de opsporing.

Lianne Bronkhorst

S1765493

Scriptie Master Strafrecht en Criminologie

Rijksuniversiteit Groningen – april 2014

Begeleider:

Dr. J.A. Nijboer

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Tunnelvisie in het algemeen.....	7
2.1. Wat is tunnelvisie?	7
2.2. Vormen van confirmatiebias	8
2.3. Hoe kan tunnelvisie worden verklaard?	14
3. Onderzoek naar politieke tunnelvisie	18
3.1. Zaken waarin er sprake was van politieke tunnelvisie.....	18
3.1.1. Schiedammer parkmoord	18
3.1.2. Puttense moordzaak	19
3.2. Aspecten binnen de opsporing die kunnen leiden tot tunnelvisie	21
3.3. Serious game	26
4. Tegengaan van politieke tunnelvisie	29
4.1. Uitgangspunten ter preventie van politieke tunnelvisie	29
4.2. Ingevoerde maatregelen	32
4.2.1. Programma Versterking Opsporing	33
4.2.2. Commissie evaluatie afgesloten strafzaken	38
5. Conclusie	41
5.1. Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing?.....	41
5.2. Wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?.....	43
Bronvermelding	47
Bijlagen	
Bijlage I: Schiedammer parkmoord.....	51
Bijlage II: Puttense moordzaak.....	55

Hoofdstuk 1 Inleiding

De laatste twee decennia hebben verschillende gerechtelijke dwalingen in Nederland veel stof doen opwaaien in de media. Denk daarbij aan zaken als Lucia de B., de Puttense moordzaak en de Schiedammer parkmoord. In deze zaken worden de gerechtelijke dwalingen geweten aan tunnelvisie. Een eerste, voorlopige omschrijving van het begrip tunnelvisie is: “het op voorhand trekken van een conclusie en vervolgens alleen nog maar oog hebben voor informatie die overeenstemt met deze conclusie”.¹ In het vervolg van de scriptie zal ik het begrip tunnelvisie verder uitwerken.

In de zaak van Lucia de B. was de verdenking het gevolg van het feit dat er zeven doden waren tijdens zeven diensten.² Verschillende deskundigen zagen geen bijzonderheden in het overlijden van de patiënten afzonderlijk, maar gaven wel aan dat de kans op zoveel sterfgevallen toch wel erg klein was. De deskundigen waren ervan overtuigd dat één van de baby's was vergiftigd en de rechters hadden dit bewijs aangenomen als schakelbewijs voor de andere zaken. Nu de rechters ervan overtuigd waren dat één van de baby's als gevolg van een vergiftiging was overleden, werd dit bewijs gebruikt voor de conclusie dat de andere verdachte sterfgevallen geen toeval waren, maar strafbare feiten gepleegd door Lucia de B.³ Uiteindelijk bleek helemaal geen sprake van verschillende (pogingen tot) moord(en) door middel van digoxinevergiftiging, maar ging het om een natuurlijke dood. De andere ten laste gelegde feiten waren gekoppeld aan dit bewijs, waardoor Lucia de B. uiteindelijk ook voor deze feiten is vrijgesproken. In deze zaak was sprake van tunnelvisie bij de deskundigen, het Openbaar Ministerie (OM) en de rechters omdat na de conclusie dat één van de baby's was vergiftigd, de overige gevallen ook vanuit dit perspectief werden bekeken.

In de Puttense moordzaak werd Christel Ambrosius verkracht en vermoord aangetroffen in het huis van haar oma.⁴ Op haar lichaam werden sperma en (schaam)haren aangetroffen, afkomstig van één en dezelfde persoon, maar niet van één van beide verdachten.⁵ Door middel van een sleeptheorie werd door een deskundige ‘verklaard’ hoe het kwam dat het sperma en de (schaam)haren niet van de verdachten afkomstig waren. Voor deze sleeptheorie is in de medische wetenschap echter weinig steun gevonden. De politie, het OM en de rechter hebben toch vastgehouden aan deze theorie, waardoor dit daderspoor niet verder werd onderzocht. Uiteindelijk werden beide verdachten, na het uitzitten van hun straf, vrijgesproken van de verkrachting en de moord.⁶ In dit geval leden de politie, het OM en de rechter aan tunnelvisie omdat zij geen oog hadden voor alternatieve scenario's.⁷

¹ E. Rassin, ‘Tunnelvisie’, *TFB* 2010, 3, p. 1.

² Y. Buruma, ‘Ongemakkelijke lessen van Lucia’, *DD* 2010, 42, 689.

³ http://nl.wikipedia.org/wiki/Zaak-Lucia_de_Berk#NFI-rapport, geraadpleegd op 10 september 2013.

⁴ A.P.A. Broeders, ‘Het forensisch tekort’, *Expertise en Recht* 2011, 4, p. 146.

⁵ J. Boorsma, ‘Doofblind strafrecht. Tunnelvisie in grote strafzaken’, *Proces* 2005, 2, p. 58-60.

⁶ HR 26 juni 2001, *LJN* AA9800.

⁷ In 2008 kwam de politie op het spoor van een andere verdachte, Ron P., wiens DNA wel overeenkwam met het gevonden sperma en de (schaam)haren op het lichaam van het slachtoffer. Ron P. is uiteindelijk veroordeeld voor de verkrachting en moord op Christel Ambrosius. (<http://nos.nl/artikel/552141-lagere-straf-puttense-moordzaak.html>, geraadpleegd op 19 september 2013).

In de Schiedammer parkmoordzaak was Kees B. veroordeeld voor de moord op de 10-jarige Nienke en de poging tot moord op haar 11-jarige vriendje Maikel.⁸ Kees B. werd enkel veroordeeld op zijn bekende verklaring, welke hij later heeft ingetrokken. Veel meer bewijs was er niet voor zijn betrokkenheid bij de (poging tot) moord. Wel waren er verschillende signalen die zijn betrokkenheid bij de (poging tot) moord in twijfel brachten. Zo kwam het gevonden DNA-materiaal niet overeen met het DNA-profiel van Kees B. Nadat Kees B. een paar jaar had vastgezeten, kwam er nieuw bewijs aan het licht. Wik H. bekende dat niet Kees B., maar hij de dader was van de moord op Nienke. Hoewel Wik H. zijn bekentenis later introk, bleek dat het gevonden DNA-materiaal wel overeenkwam met het DNA-profiel van Wik H. In 2005 is Wik H. dan ook veroordeeld voor de moord op Nienke.⁹ In deze zaak was ook sprake van tunnelvisie bij de politie, het OM en de rechter omdat zij te weinig oog hadden voor ontlastende informatie, zoals de afwezigheid van DNA van de verdachte, terwijl dat er wel had moeten zijn.

In de bovenstaande alinea's heb ik kort drie verschillende zaken besproken waarin sprake was van een gerechtelijke dwaling. Tevens heb ik aangegeven dat in alle drie de zaken de gerechtelijke dwaling te wijten was aan tunnelvisie. Vandaar dat ik het ook belangrijk vind dat wordt onderzocht of en hoe gerechtelijke dwalingen als gevolg van tunnelvisie kunnen worden verminderd of misschien zelfs voorkomen. Dat wordt dan ook het onderwerp van mijn scriptie. In de zaak van Lucia de B. was sprake van tunnelvisie bij de deskundige, het OM en de rechter. In de andere twee zaken (de Puttense moordzaak en de Schiedammer parkmoord) was sprake van tunnelvisie bij de politie, het OM en de rechter.

Tunnelvisie kan zich dus in verschillende stadia voordoen, namelijk bij de opsporing, de vervolging en de berechting. In deze scriptie zal ik mij beperken tot het eerste stadium, tunnelvisie bij de opsporing, met andere woorden 'politiële tunnelvisie'. Om goed grip te krijgen op politie tunnelvisie, zal ik ook een bredere definitie van tunnelvisie in het algemeen moeten behandelen. In dat geval zal ik spreken van 'tunnelvisie'.

Tunnelvisie is een normaal menselijk verschijnsel dat helpt orde te scheppen in de vele ervaringen en waarnemingen die mensen te verwerken krijgen, het is dus niet per definitie een negatief verschijnsel.¹⁰ Politie tunnelvisie wordt pas negatief als door de focus op één verdachte andere aannemelijke verdachten geen aandacht krijgen, alleen wordt gezocht naar bewijs dat het daderschap kan aantonen, ontlastend bewijs wordt achtergehouden of niet als ontlastend bewijs wordt gewaardeerd.¹¹ Dit kan ten koste gaan van het opsporingsonderzoek en zelfs resulteren in een gerechtelijke dwaling, waardoor onschuldige verdachten leed wordt berokkend door de overheid en de echte dader vrijuit gaat, wat gevaarlijk kan zijn voor de samenleving.¹² Hieruit blijkt het gevaar van politie tunnelvisie en hoe belangrijk het is hier onderzoek naar te doen.

⁸ Broeders 2011, p. 144-146.

⁹ Hof 's Gravenhage 22 november 2005, LJV AU6566.

¹⁰ I. Helsloot & J. Groenendaal, *Op zoek naar de balans tussen daadkracht en voorzorg in de opsporing. Een verkennend onderzoek naar de aanpak van het probleem van tunnelvisie in het Programma Versterking Opsporing*, Renswoude: Crisislab 2012, p. 37-40.

¹¹ E. Rassin, *Waarom ik altijd gelijk heb. Over tunnelvisie*, Schiedam: Scriptum 2007, p. 85-87.

¹² E. Rassin, 'Vijf jaar tunnelvisiecommotie: het moet niet gekker worden', *Rechtsgeleerd Magazijn THEMIS* 2010-5/6, p. 210.

De probleemstelling van mijn scriptie is als volgt: *“Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing en wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?”* Om deze probleemstelling te onderzoeken zal ik mij concentreren op de volgende deelvragen:

- 1) “Wat is tunnelvisie?”;
- 2) “Is er sprake van tunnelvisie bij de opsporing en zo ja, waardoor ontstaat politieke tunnelvisie?”; en
- 3) “Kan politieke tunnelvisie worden tegengegaan en zo ja, welke ingevoerde maatregelen dragen hieraan bij?”

Allereerst ga ik in het volgende hoofdstuk onderzoeken wat tunnelvisie is en hoe het zich openbaart. Hierdoor kan ik beter onderzoeken welk gedrag van de politie op politieke tunnelvisie wijst. Het gaat in dit hoofdstuk om drie (sub-)vragen:

1. “Hoe kunnen we tunnelvisie in het algemeen omschrijven en meer nauwkeurig definiëren?”;
2. “Hoe manifesteert tunnelvisie zich in het algemeen?”; en
3. “Waardoor ontstaat tunnelvisie in het algemeen en hoe is het meer theoretisch te verklaren?”

Pas als duidelijk is waardoor tunnelvisie ontstaat, kan politieke tunnelvisie daadwerkelijk worden aangepakt.

Vervolgens ga ik in hoofdstuk 3 meer specifiek in op de vraag wanneer en op welke manier tunnelvisie zich voordoet tijdens de opsporing. Het gaat in dit hoofdstuk om de volgende (sub-)vragen:

1. “Welke aspecten binnen de opsporing in Nederland dragen bij aan het ontstaan van politieke tunnelvisie en kan dit worden voorkomen?”; en
2. “Treden tijdens opsporingsonderzoeken nog steeds politieke tunnelvisie of vormen van politieke tunnelvisie op?”

Door duidelijk te maken hoe en waarom tunnelvisie bij de opsporing optreedt, kunnen aangrijpingspunten worden geformuleerd die kunnen helpen bij het voorkomen van tunnelvisie.

In hoofdstuk 4 behandel ik de vraag hoe politieke tunnelvisie kan worden tegengegaan. Hier zal ik me concentreren op de volgende twee (sub-)vragen:

1. “Welke uitgangspunten zijn van belang voor het voorkomen van politieke tunnelvisie?”; en
2. “In hoeverre zijn deze uitgangspunten terug te vinden in de huidige maatregelen om politieke tunnelvisie te voorkomen en zijn deze maatregelen daartoe werkelijk in staat?”

Pas als duidelijk is in hoeverre huidige maatregelen politieke tunnelvisie kunnen voorkomen, kan ik aanbevelingen doen om de huidige maatregelen te verbeteren of nieuwe maatregelen ter preventie van politieke tunnelvisie aan te dragen.

Tot slot zal ik in mijn conclusie door de beantwoording van de deelvragen een samenvattend overzicht geven van de besproken hoofdstukken. Vervolgens zal ik proberen een antwoord te formuleren op de probleemstelling: *“Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing en wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?”* Ik verwacht geen sluitend antwoord op de

probleemstelling te kunnen geven, maar denk wel meer duidelijkheid te kunnen verschaffen over politieke tunnelvisie en mogelijkheden aan te kunnen dragen om politieke tunnelvisie terug te dringen. Want indien we gerechtelijke dwalingen als gevolg van politieke tunnelvisie, zoals bij de Puttense moordzaak en de Schiedammer parkmoord, in de toekomst kunnen voorkomen, moeten we die kans met beide handen aangrijpen.

Hoofdstuk 2 Tunnelvisie in het algemeen

In dit hoofdstuk wordt het onderzoek gericht op deelvraag 1: “Wat is tunnelvisie?” Ik zal in paragraaf 2.1 onderzoeken wat tunnelvisie is. Vervolgens worden in paragraaf 2.2 verschillende vormen van tunnelvisie beschreven. Tenslotte zal ik in paragraaf 2.3 onderzoek doen naar verklaringen voor tunnelvisie aan de hand van verschillende theorieën.

2.1 Wat is tunnelvisie?

Eerst zal ik bespreken wat tunnelvisie precies is. Tunnelvisie wordt in de literatuur op verschillende manieren opgevat. In de inleiding heb ik al de volgende omschrijving van tunnelvisie gebruikt: “het op voorhand trekken van een conclusie en vervolgens alleen nog maar oog hebben voor informatie die overeenstemt met deze conclusie”.¹³ Volgens Rassin worden weloverwogen beslissingen genomen door eerst alle relevante informatie te verzamelen en te evalueren, om uiteindelijk tot een conclusie te komen. In werkelijkheid gebeurt dat lang niet altijd op deze manier. Dan kan er tunnelvisie ontstaan.

Ideaaltypisch kunnen mensen op twee manieren beslissingen nemen, namelijk door ‘satisficing’ of ‘maximizing’.¹⁴ Satisficing is een manier van kiezen aan de hand van criteria. De eerste mogelijkheid die in overeenstemming is met de criteria wordt de uiteindelijke keuze. Er wordt niet verder gekeken naar andere (eventueel zelfs betere) keuzes. Maximizing houdt in dat alle relevante informatie wordt verzameld en objectief wordt gewogen om tot een weloverwogen conclusie te komen. De kans op tunnelvisie is dan gering. Uit wetenschappelijk onderzoek is echter gebleken dat mensen niet goed zijn in maximizing. Zelfs als we de beste conclusies willen trekken, slagen we er niet in alle relevante informatie te verzamelen, irrelevante informatie weg te laten, de informatie objectief te wegen en het trekken van conclusies uit te stellen tot het eind van het besluitvormingsproces. Omdat mensen niet goed zijn in het selecteren en interpreteren van informatie kan dit tunnelvisie tot gevolg hebben indien we alternatieve conclusies niet mee laten wegen.

Een beslissing genomen aan de hand van satisficing is over het algemeen niet meteen een slechte beslissing. Er is wel een grote kans dat er betere keuzes waren, maar vaak pakken de gevolgen van het nemen van die ene beslissing niet slecht uit. Dit is anders indien er binnen een rechercheonderzoek beslissingen over het daderschap op grond van satisficing worden genomen. Dan kan een dergelijke beslissing wel slecht uitpakken, bijvoorbeeld doordat een onschuldige wordt veroordeeld voor een strafbaar feit. Satisficing leidt dan tot tunnelvisie. Met tunnelvisie binnen de politie wordt bedoeld dat een researcheteam zich een bepaald beeld (scenario) van een zaak vormt, zonder oog te hebben voor andere mogelijke scenario’s en voor feiten die het gevormde scenario tegenspreken.¹⁵

¹³ Rassin 2010a, p. 1.

¹⁴ Rassin 2010a, p. 1-2.

¹⁵ P.J. van Koppen & M. Malsch, *Het praktische nut van de Rechtspsychologie* (Pareltjes van het strafrecht, deel 4), Deventer: Kluwer 2008, p. 23.

Een andere definitie van politiële tunnelvisie is het “consistent toewerken naar de veroordeling van verdachten”.¹⁶ Ook wordt politiële tunnelvisie wel omschreven als “het verlies van overzicht over informatie met als gevolg dat zij [de politie] onvoldoende in staat is om zich in de breedte te blijven oriënteren op informatie en op de omgeving en daarmee op de verschillende onderzoeksrichtingen”.¹⁷ Weer een andere omschrijving is: “[to] focus on one suspect and ignore other plausible suspects (...) Tunnel vision typically occurs when police and prosecutors interpret innocuous or neutral evidence in a manner that confirms guilt and when they dismiss or discount the relevance of exculpatory evidence”.¹⁸

Als laatste wordt in de psychologische literatuur tunnelvisie vertaald naar het concept confirmatiebias.¹⁹ Confirmatiebias is “de halsstarrige neiging om altijd op zoek te gaan naar bewijs voor de aangehangen hypothese”. Confirmatie staat voor het proces van het zoeken naar bevestiging voor een bepaalde hypothese. Bias geeft aan dat dit proces ongewenst is en kan leiden tot verkeerde beslissingen. In dit geval is men overtuigd van het eigen gelijk en zeer gedreven dat aan te tonen. Niet passende informatie wordt genegeerd of weggeredeneerd en er wordt voornamelijk gezocht naar informatie die in overeenstemming is met het eigen gelijk. Op deze manier vertoont confirmatiebias overeenkomsten met tunnelvisie.

Conclusie

Uit deze paragraaf blijkt dat politiële tunnelvisie op verschillende manieren wordt omschreven. Eén algemeen erkende definitie van tunnelvisie bestaat niet. Wel komt uit de bovenstaande omschrijvingen duidelijk naar voren dat in geval van tunnelvisie bepaalde informatie over het hoofd wordt gezien of dat informatie wordt ondergewaardeerd, terwijl deze informatie wel relevant is om uiteindelijk tot een weloverwogen conclusie te komen (maximizing). Deze onderwaarding of zelfs het missen van de informatie komt voort uit de overtuiging voor een bepaalde scenario. In dit onderzoek zal ik tunnelvisie voor een groot deel koppelen aan het concept confirmatiebias.

2.2 Vormen van confirmatiebias

In deze paragraaf ga ik verschillende vormen van confirmatiebias bespreken. Confirmatiebias kan in allerlei soorten besluitvormingsprocessen optreden, en om duidelijkheid te verschaffen over het fenomeen tunnelvisie is het van belang deze vormen te behandelen.²⁰ Hiervoor ga ik eerst in op de manier waarop de werkelijkheid wordt waargenomen en mogelijke vertekening daarbij.

¹⁶ Deze definitie is van E. Rassin en overgenomen in: Helsloot & Groenendaal 2012, p. 37.

¹⁷ Deze definitie is een combinatie van L. Aarts en de definitie genoemd in de ‘Eindrapportage PVO 2010’ en overgenomen in: Helsloot & Groenendaal 2012, p. 37.

¹⁸ Deze definitie is van K. Roach en overgenomen in: I. Helsloot, J. Groenendaal & B. van 't Padje, *Tunnelvisie op tunnelvisie? Een verkennend en experimenteel onderzoek naar de besluitvorming door VKL-teams met betrekking tot het onderkennen van tunnelvisie en andere procesaspecten*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap 2012; Renswoude: Crisislab 2012, p. 39.

¹⁹ Rassin 2007, p. 11-12.

²⁰ Rassin 2007, p. 36.

Het waarnemen van de werkelijkheid

Er zijn verschillende manieren waardoor wij de werkelijkheid niet goed waarnemen. Ten eerste kan als gevolg van aandachtsvernauwing een selectieve, tijdelijke blindheid optreden, waardoor voorwerpen of stimuli die ons het meest opvallen, het snelst en best worden waargenomen.²¹ Dit gaat ten koste van de waarneming van andere belangrijke voorwerpen of stimuli. Deze selectieve, tijdelijke blindheid kan zelfs zo sterk zijn dat we bijvoorbeeld grote, eigenlijk niet te missen voorwerpen niet waarnemen, omdat we te geconcentreerd naar bepaalde stimuli kijken. Denk aan het ‘weapon focus-effect’. Een slachtoffer van een overval weet vaak een goede beschrijving te geven van het vuurwapen waarmee hij bedreigd is, terwijl hij van andere details (bijvoorbeeld het uiterlijk of de kleren van de overvaller) geen beschrijving weet te geven. Dit komt doordat het slachtoffer gefocust was op het wapen (voor hem op dat moment een levensbedreigende voorwerp) en daarom niet heeft gelet op andere voorwerpen.

De werkelijkheid kan ook verkeerd worden waargenomen, omdat onze voorkennis de echte werkelijkheid automatisch bewerkt.²² Hierdoor berust onze waarneming niet altijd op de werkelijkheid zoals die zich daadwerkelijk onder onze ogen afspeelt. Deze bewerking van de werkelijkheid kan helpen bij het interpreteren van waargenomen stimuli.²³ Mede door onze aanwezige kennis kunnen wij een driedimensionale afbeelding herkennen in een (tweedimensionale) tekening. Soms pakt de interpretatie van waargenomen stimuli minder goed uit en denken we iets te zien, wat in werkelijkheid niet te zien valt of niet datgene is wat wij denken waar te nemen. Denk hierbij aan de ‘poema’ op de Veluwe, die meerdere getuigen zouden hebben waargenomen. Achteraf bleek dat er helemaal geen loslopende poema was. Door overtuigingen kunnen mensen stimuli waarnemen die er in werkelijkheid niet zijn.

Mensen zien dus vooral wat ze graag willen of verwachten te zien.²⁴ Bij het selecteren en interpreteren van informatie treedt het proces van bewerking van de werkelijkheid ook op.²⁵ Iemand die sterk overtuigd is van een bepaald standpunt, is daar moeilijk van af te brengen. Deze vasthoudendheid valt te verklaren door de gedachte dat mensen zich meer openstellen voor informatie die overeenstemt met hun standpunt, dan voor informatie die daarmee in strijd is. Deze doelbewuste aandacht voor de gewenste (en verwachte) informatie gaat ten koste van informatie die het standpunt ontkracht. Op deze manier hebben we uiteindelijk niet alle relevante informatie om een goed onderbouwd standpunt in te nemen.

Bevestigende en ontkrachtende informatie

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat mensen neigen te zoeken naar bevestiging en niet naar ontkrachting van hun hypothese.²⁶ Dit terwijl bewijs dat die hypothese ontkracht in sommige gevallen zelfs belangrijker is dan bevestigend bewijs. Als voorbeeld noem ik het onderzoek van Wason.²⁷ In dit onderzoek kregen deelnemers vier kaarten te zien zoals weergegeven in figuur 1. Op elke kaart staat op de ene kant een letter en op de andere kant een cijfer. De deelnemers werden uitgedaagd om door zo

²¹ Rassin 2007, p. 12-13.

²² Rassin 2010a, p. 2.

²³ Rassin 2007, p. 15-16.

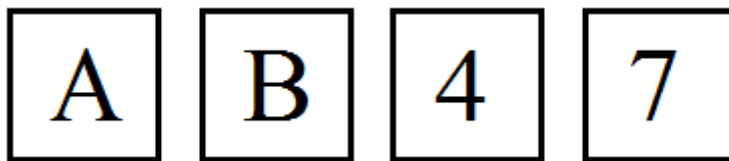
²⁴ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 38.

²⁵ Rassin 2007, p. 19.

²⁶ Rassin 2007, p. 22-23.

²⁷ Dit onderzoek is overgenomen in: Rassin 2007, p. 22-23.

weinig mogelijk kaarten om te draaien te onderzoeken of de vier kaarten in overeenstemming waren met de volgende regel: ‘Als een kaart op de ene kant een klinker heeft staan, dan staat op de andere kant een even getal.’ Een kleine minderheid van de deelnemers wist de juiste kaarten om te draaien, namelijk kaart A en kaart 7. Kaart A dient te worden omgedraaid om te bevestigen dat op de andere kant een even getal staat. Kaarten B en 4 hoeven niet te worden omgedraaid omdat de regel niet impliceert dat op de achterkant van kaart B (respectievelijk kaart 4) een oneven getal staat (respectievelijk een klinker). Kaart 7 moet worden omgedraaid om vast te stellen dat achter de 7 geen klinker staat, want dit zou de regel ontkrachten. Voornamelijk het omdraaien van kaart 7 werd door de deelnemers gemist. Dit bevestigt het feit dat mensen voornamelijk zoeken naar bevestiging.

figuur 1

De neiging tot het zoeken naar bevestigend bewijs kan ook doorslaan in het actief produceren van bevestigende informatie voor een hypothese.²⁸ Dit wordt het selffulfilling prophecy-effect genoemd: “De zichzelf waarmakende voorspelling is in aanvang een foute definitie van de situatie die een nieuw gedrag oproept waardoor de oorspronkelijke foute kijk waar wordt. Deze schijnbare juistheid van de voorspelling houdt een foute voorstelling van zaken in stand. De voorspeller zal namelijk datgene wat uiteindelijk gebeurd is aanvoeren als bewijs dat hij van begin af aan gelijk had.”²⁹ Kassin, Goldstein en Stavitsky hebben het selffulfilling prophecy-effect onderzocht aan de hand van een verdachtenverhoor door de politie.³⁰ Het onderzoek had twee doelen. Ten eerste werd onderzocht of de overtuiging dat de verdachte schuldig is, het gedrag van de verhoorder beïnvloedt. Ten tweede werd onderzocht of de mate van uitgeoefende druk door de verhoorder het gedrag van de verdachte beïnvloedt. In dit onderzoek kreeg de helft van de studenten de opdracht om een zogenaamde ‘schijndiefstal’ te plegen. De andere helft van de studenten hoefde niets te stelen. Vervolgens werden alle studenten tien minuten verhoord door een medestudent. Deze verhoorder werd van tevoren verteld dat ofwel de meerderheid van de verdachten (80%), ofwel dat de minderheid (20%) schuldig was aan het misdrijf. Eveneens werden audio-opnamen gemaakt van de verhoren. Deze opnamen werden beluisterd door andere studenten, die hun mening moesten geven over het verbale gedrag van de verdachten. Een van de conclusies luidt dat verdachten die volgens de verhoorder schuldig waren, in de ogen van de luisteraars een defensievere indruk maakten dan verdachten die minder onder druk werden gezet. Hieruit hebben de onderzoekers opgemaakt dat indien een verhoorder overtuigd is van de schuld van een verdachte, deze verdachte zodanig door de verhoorder onder druk wordt gezet dat de verdachte een defensieve en als gevolg hiervan mogelijk ook een onbetrouwbare indruk achterlaat. Niet alleen op de verhoorder zelf, maar ook op buitenstaanders. Op deze manier kunnen verhoorders verdachten die in hun ogen schuldig zijn (maar onschuldig kunnen zijn), nog schuldiger laten lijken. Hierdoor wordt bevestigende informatie vervaardigd voor een foute hypothese.

²⁸ Rassin 2007, p. 26.

²⁹ http://nl.wikipedia.org/wiki/Zichzelf_waarmakende_voorspelling, geraadpleegd op 1 oktober 2013.

³⁰ Dit onderzoek is overgenomen in: Rassin 2007, p. 24-25.

Niet alleen neigt men naar bevestigende informatie, ook wordt bevestigende informatie zwaarder gewogen dan ontkrachtende informatie.³¹ Lord, Ross en Lepper hebben een onderzoek opgesteld waarin de deelnemers ontkrachtende informatie voor hun standpunt niet konden ontlopen. Alle deelnemers kregen twee wetenschappelijke teksten te lezen welke qua structuur en mate van overtuigingskracht vergelijkbaar waren. De ene tekst gaf argumenten vóór, de andere tegen de effectiviteit van de doodstraf. Welke tekst als eerst werd gelezen werd afgewisseld. Na het lezen werd de deelnemers gevraagd wat ze van de teksten vonden. De teksten die overeenstemden met hun mening werden beter beoordeeld dan de teksten die daarmee in strijd waren. Dit terwijl de twee teksten qua structuur en overtuigingskracht gelijkwaardig waren. Ten tweede werd de deelnemers gevraagd om aan te geven of ze na het lezen een extremere of juist een meer gematigde mening hadden over de doodstraf en de effectiviteit daarvan, dan daarvoor. Blootstelling aan zowel strokende als strijdige informatie leidde tot een sterker gevormde mening dan voorheen. ‘Neutrale’ informatie wordt dus gezien als een bevestiging van de aangehangen hypothese en wordt zodanig aangepast dat het bewijs gaat vormen voor de aangehangen hypothese.³²

Mensen trekken sneller dan gerechtvaardigd bepaalde conclusies.³³ Warman en collega’s hebben dit onderzocht.³⁴ Zij gaven 98 deelnemers een ondoorzichtige pot met 100 blauwe en roze kralen waarvan de verhouding 60 om 40 was. De deelnemers moesten achterhalen of er 60 blauwe of 60 roze kralen in de pot zaten. Dit deden de deelnemers door één voor één een kraal uit de pot te halen (zonder teruglegging). De deelnemers zouden pas een conclusie moeten trekken indien ze van één kleur 41 kralen hebben. Het bleek echter dat de deelnemers gemiddeld genomen al genoeg hadden aan slechts enkele kralen om tot een conclusie te komen. Ondanks het feit dat de getrokken conclusie niet altijd klopte, waren de deelnemers alsnog zeer zeker van hun zaak.

Dat mensen sneller dan gerechtvaardigd conclusies trekken volgt logisch uit het feit dat vooral naar bevestigende informatie wordt gezocht en dat deze ook zwaarder weegt dan ontkrachtende informatie. Bovendien wordt neutrale informatie zodanig aangepast dat het als bevestiging wordt gezien en wordt in sommige gevallen zelfs bevestigende informatie gecreëerd. Hierdoor raken mensen overtuigd van de juistheid van hun hypothese en durven ze eerder een conclusie te trekken.

De formulering van het probleem is van groot belang op de richting waarin de oplossing gezocht wordt.³⁵ Er wordt eerder gezocht naar bevestigende, dan ontkrachtende informatie voor een standpunt. Ook is de precieze inhoud van de vraagstelling van groot belang. Het stellen van suggestieve vragen tijdens een politieverhoor kan bijvoorbeeld in grote mate het antwoord van de verdachte/getuige sturen. Er wordt dan ook aangenomen dat door herhaaldelijk suggestieve vragen te stellen – waarin de verdachte/getuige bovendien daderkennis kan worden gegeven – mensen zover zijn te krijgen dat ze een valse bekentenis of verklaring afleggen.³⁶

³¹ Dit onderzoek is overgenomen in: Rassin 2007, p. 27-29.

³² Rassin 2007, p. 29-30.

³³ Rassin 2010a, p. 4.

³⁴ Dit onderzoek is overgenomen in: Rassin 2010a, p. 4 & Rassin 2007, p. 51-52.

³⁵ Rassin 2007, p. 37-39.

³⁶ Meer informatie over valse bekentenissen en verklaringen wordt behandeld in hoofdstuk 3 van deze scriptie.

Moment van aanbod

Voor het optreden van confirmatiebias is ook het moment waarop informatie of een hypothese wordt aangeboden relevant. Indien we een bepaalde hypothese hanteren om een beslissing te nemen, denken we over deze hypothese na.³⁷ We nemen de gevolgen van de te nemen beslissing door, bedenken argumenten bij de hypothese en proberen een voorstelling te maken van het scenario. Alleen al door deze handelingen gaan wij meer geloven in de juistheid van de hypothese. Indien we vervolgens hetzelfde doen bij de tegenovergestelde hypothese, geloven we minder in de juistheid van hypothese 1, maar komen we nooit meer op het neutrale punt, waarin hypothese 1 en hypothese 2 gelijk wegen. Het is voor mensen dan ook vanzelfsprekender om een hypothese te geloven dan om de hypothese te wantrouwen indien men nog geen mening over dat onderwerp heeft.³⁸ In eerste instantie nemen wij dus een hypothese voor waar aan, tenzij er sprake is van serieuze twijfel (bijvoorbeeld de onwaarschijnlijkheid van de hypothese of een onbetrouwbare bron).

De eerste hypothese over een onderwerp achten wij dus eerder juist dan latere hypothesen. Dit kan worden gelinkt aan het primacy-effect, wat inhoudt dat informatie die als eerste wordt aangeboden zwaarder weegt dan later aangeboden informatie.³⁹ Dit primacy-effect treedt ongeacht de objectieve waarde van de informatie op.⁴⁰ Aan dit fenomeen zijn verschillende onderzoeken gewijd, zo ook het onderzoek van Jones e.a.⁴¹ In dit onderzoek werd een situatie gecreëerd waarin iemand een test van 30 taal- en rekenvragen aflegde. Na elke vraag kreeg deze persoon, die in werkelijkheid bij de medewerkers van het onderzoek hoorde, zogenaamd feedback over zijn antwoord op de vraag. Deze feedback was van tevoren vastgesteld en er was sprake van drie verschillende soorten feedback. In één van de gevallen ging het vooral aan het begin van het onderzoek goed (primacy-conditie), in het andere geval vooral aan het eind (recency-conditie) en in het laatste geval gelijkmatig over de gehele test (random-conditie). In alle drie de gevallen werden evenveel vragen goed beantwoord, namelijk de helft van het aantal vragen. De werkelijke proefpersonen, 40 studenten, kregen onafhankelijk van elkaar één van deze prestaties te zien. Na afloop werd de studenten gevraagd een voorspelling te doen over het aantal goede antwoorden dat dezelfde testpersoon zou geven in een vergelijkbare nieuwe vragenronde. De conclusie van het onderzoek was dat de verwachtingen significant hoger lagen bij de personen die het vooral in het begin van het onderzoek goed deden, dan voor de andere condities. Hieruit kan worden geconcludeerd dat eerst binnenkomende informatie zwaarder wordt gewogen en beter binnenkomt dan informatie die later wordt meegedeeld.

Belief perseverance en group think

Tenslotte bespreek ik nog twee verschijnselen die eveneens invloed hebben op het optreden van tunnelvisie, namelijk 'belief perseverance' en 'group think'. Belief perseverance is de neiging om onevenredig lang vast te houden aan een eenmaal eigengemaakt standpunt, zelfs indien buitenstaanders, op grond van betrouwbare informatie, er allang van overtuigd zijn dat dat standpunt niet (langer) te verdedigen

³⁷ Rassin 2007, p. 54-55.

³⁸ Rassin 2007, p. 30-31.

³⁹ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 38.

⁴⁰ Rassin 2007, p. 31-33.

⁴¹ Dit onderzoek is overgenomen in: Rassin 2007, p. 31-33.

is.⁴² Belief perseverance kan worden beschouwd als het gevolg van bovengenoemde vormen van confirmatiebias.⁴³ De bovengenoemde vormen van confirmatiebias zorgen er voor dat we blind zijn voor informatie die niet in overeenstemming is met ons standpunt, dat we informatie onderwaarden of zelfs negeren en dat informatie die als eerst wordt aangeboden zwaarder weegt dan later aangeboden informatie. Hierdoor is het niet zo vreemd dat mensen de neiging hebben onevenredig lang vast te houden aan een eenmaal eigengemaakt standpunt.

Tunnelvisie kan ook versterkt worden door ‘group think’. Groepsdenken is geen vorm van confirmatiebias, maar heeft wel raakvlakken met tunnelvisie.⁴⁴ Daarom is het van belang groepsdenken in deze paragraaf te behandelen. Bij group think maken mensen in groepen slechtere keuzes dan ze individueel zouden doen.⁴⁵ Dit is vreemd omdat in het algemeen mensen in groepen vaak betere keuzes maken dan individueel. Twee weten namelijk meer dan één. Normaal gesproken wordt een foute gedachtegang van een van de leden gecorrigeerd door anderen in de groep. Bij group think wordt een dergelijke fout niet gecorrigeerd, waardoor wordt bevestigd dat deze gedachtegang klopt, anders zou er wel zijn ingegrepen.⁴⁶ Door group think kan tunnelvisie ontstaan en/of worden versterkt.

Group think ontstaat wanneer binnen de groep sprake is van een bepaald aantal kenmerken.⁴⁷ Een eerste kenmerk is dat binnen de groep de illusie van onkwetsbaarheid bestaat. Dit is onder andere het geval indien concurrentie en controle ontbreekt. Een tweede kenmerk is het onvoorwaardelijke geloof in het eigen gelijk. Signalen die een andere kant op wijzen worden in dit geval niet serieus genomen. Ook het gevoel te werken voor de ‘goede zaak’ kan leiden tot group think. Een derde kenmerk is een sterke verbondenheid binnen de groep. Hierdoor willen of kunnen groepsleden niet afwijken van de groepsmening. Het geven van kritiek tast het moreel van de groep aan en dat willen de groepsleden voorkomen. Ook kunnen tijdsdruk en politieke of maatschappelijke druk van invloed zijn op group think.⁴⁸ Om het besluitvormingsproces niet te verstoren wordt het geven van kritiek dan achterwege gelaten.

Conclusie

Bij tunnelvisie wordt bepaalde informatie over het hoofd gezien of ondergewaardeerd, terwijl deze informatie wel relevant is om uiteindelijk tot een weloverwogen conclusie te komen. Dit missen of onderwaarden van informatie gebeurt doordat een persoon (of groep) overtuigd is van de juistheid van een hypothese. Tunnelvisie kan optreden in verschillende vormen. Ten eerste doordat wij de werkelijkheid niet goed waarnemen. Het niet goed waarnemen van de werkelijkheid kan doorwerken in het besluitvormingsproces, doordat men op zoek gaat naar de gewenste en verwachte informatie. Hierbij neigen wij te zoeken naar bevestigende informatie, weegt bevestigende informatie voor ons zwaarder dan ontkrachtende informatie en produceren we zelf soms onbewust bevestigend bewijs. Deze voorkeur voor de gewenste informatie leidt er ook toe dat wij sneller dan gerechtvaardigd bepaalde conclusies trekken, omdat

⁴² Rassin 2007, p. 33-34.

⁴³ Belief perseverance wordt ook wel beschouwd als een zelfstandige bias.

⁴⁴ M. Bollen, *Tunnelvisie als bedrijfsrisico*, Deventer: Kluwer 2010, p. 59.

⁴⁵ Bollen 2010, p. 59-61.

⁴⁶ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 38-39.

⁴⁷ Bollen 2010, p. 59-61.

⁴⁸ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 38-39.

we door de verkregen informatie denken te worden gesterkt in ons gelijk. Ook het moment waarop informatie wordt aangeboden kan tunnelvisie in de hand werken. Door het primacy-effect wordt informatie die als eerst wordt aangeboden vaak zwaarder gewogen dan later aangeboden informatie. Bovenstaande vormen van confirmatiebias kunnen ertoe leiden dat wij ons onterecht teveel vastbijten in onze hypothese, belief perseverance. Belief perseverance kan worden beschouwd als het gevolg van confirmatiebias en komt dicht in de buurt van tunnelvisie. De besproken vormen van confirmatiebias zijn allen van belang voor het optreden van tunnelvisie. Maar juist de rol van bevestigende informatie ten opzichte van ontkrachtende informatie is erg belangrijk. Hierdoor kan (belangrijke) informatie worden gemist of verkeerd gewaardeerd, waardoor geen weloverwogen conclusie genomen kan worden, wat kan uitmonden in een gerechtelijke dwaling.

2.3 Hoe kan tunnelvisie worden verklaard?

In deze paragraaf zal ik tunnelvisie proberen te verklaren. Vaak wordt de neiging tot het zoeken naar bevestiging van een hypothese gezien als de belangrijkste verklaring van tunnelvisie.⁴⁹ In dit geval wordt tunnelvisie verklaard door confirmatiebias en de manifestaties hiervan. Dit roept echter de vraag op waardoor confirmatiebias ontstaat, met andere woorden de vraag naar een diepere verklaring. Verschillende onderzoekers hebben een poging ondernomen om tunnelvisie of confirmatiebias te verklaren.⁵⁰ De meest relevante verklaringen zijn gebaseerd op twee belangrijke theorieën, namelijk de rationele keuzetheorie en de cognitieve dissonantietheorie.

Rationele keuzetheorie

Volgens de rationele keuzetheorie is gedrag gebaseerd op een min of meer vrije keuze, waarbij voor verschillende gedragskeuzes rekening wordt gehouden met de kosten en baten.⁵¹ Kosten en baten hebben namelijk invloed op menselijk gedrag en kunnen inzichtelijk maken waarom mensen bepaalde keuzes maken.⁵² De rationele keuzetheorie is een bepaalde manier van verklaren. Er wordt uitgegaan van de veronderstelling van 'doelgericht keuzegedrag': mensen proberen zoveel mogelijk hun doelen te verwerkelijken. Welke doelen worden nagestreefd verschilt per individu, omdat mensen verschillende waardepreferenties hebben.⁵³ Om verschillen in gedrag te verklaren moet niet alleen naar de waardepreferenties worden gekeken, maar ook naar de verschillen in kosten en baten die mensen tegen elkaar afwegen.⁵⁴ Mensen zullen handelingen achterwege laten indien vrees bestaat dat hier onaangename consequenties aan verbonden zijn.⁵⁵ Bij deze afweging is ook de kans op de verwachte kosten en baten van belang. Eveneens moeten andere mogelijkheden om het gestelde doel te bereiken

⁴⁹ Rassin 2007, p. 36-37.

⁵⁰ Deze verklaringen zal ik behandelen en zijn te vinden in: Rassin 2007, hoofdstuk 2.

⁵¹ E. Kleemans, 'Rationele keuzebenaderingen' in E. Lissenberg et al, *Tegen de regels IV, een inleiding in de criminologie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri 2001, p. 154.

⁵² Kleemans 2001, p. 156.

⁵³ K. Rozemond, 'De droom van Becarria. Over het strafrecht en de nodale veiligheidszorg', *Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 2010, 39, 2, p. 169-170.

⁵⁴ Kleemans 2001, p. 158.

⁵⁵ Kleemans 2001, p. 160.

minder aantrekkelijk zijn op basis van de kosten-batenbalans.⁵⁶ Uiteindelijk zal worden gekozen voor het beste alternatief.⁵⁷ Afweging van de kosten-batenbalans gebeurt in sommige gevallen ook onbewust.⁵⁸ Door eerdere situaties leren we dat bepaalde gedragingen in bepaalde gevallen gunstig zijn, waardoor we onbewust weer zullen kiezen voor dit gedrag. Om automatisch gedrag af te leren moeten mensen bewust worden gemaakt van de negatieve consequenties van dit gedrag.

De rationele keuzetheorie kan verklaren waarom mensen onevenredig lang vasthouden aan eenmaal gevormde standpunten, zelfs indien buitenstaanders op grond van betrouwbare informatie er allang van overtuigd zijn dat dit standpunt niet (langer) te verdedigen is. Mensen houden langer dan goed is vast aan een bepaalde hypothese, omdat anders al de inspanningen om zich een hypothese eigen te maken tevergeefs zouden zijn geweest.⁵⁹ Van standpunt veranderen brengt kosten met zich mee, denk aan het instellen van een nieuw onderzoek, gezichtsverlies lijden door een vastgehouden publiek standpunt los te laten, al geïnvesteerd geld.⁶⁰ In dit geval wordt continuïteit verkozen boven verandering, zelfs indien verandering een verbetering zou inhouden. Deze ‘rationele’ afweging gebeurt vaak onbewust. Mensen zien – zoals gezegd – juist datgene wat ze willen of verwachten te zien. Hierdoor worden ze in hun overtuiging versterkt.

De rationele keuzetheorie kan met behulp van de klassieke conditionering verklaren waarom mensen makkelijk een hypothese voor waar aannemen en waarom veel informatie nodig is om een eenmaal gevormde hypothese te ontcrachten. Bij de klassieke conditionering wordt verondersteld dat mensen en dieren alles kunnen aanleren en afleren.⁶¹ Wel blijkt dat eenmaal aangeleerd gedrag moeilijk af te leren is.⁶² Omdat wij gedrag makkelijker aanleren dan afleren is op grond van de kosten-batenbalans te verklaren waarom wij makkelijker een hypothese aannemen, dan dat wij afstappen van een eigengemaakte hypothese. Afstappen van een hypothese brengt namelijk vele kosten met zich mee. In het verlengde hiervan kan ook worden verklaard waarom mensen zich vooral openstellen voor bevestigende informatie en dat ontcrachtende informatie vaak minder zwaar weegt. Ontcrachtende informatie kan er toe leiden dat duidelijk wordt dat een eigengemaakte hypothese onjuist is. Om deze onaangename consequentie te voorkomen, zal het zoeken naar ontcrachtende informatie achterwege worden gelaten of wordt er minder waarde gehecht aan ontcrachtende informatie. Het doel dat wordt nagestreefd is wel van groot belang voor de afweging. Een wetenschapper zou idealiter beter in staat zijn van een hypothese af te stappen dan mensen die niet streven naar ‘waarheidsvinding’. Voor een wetenschapper draagt ook een weerlegde hypothese bij aan het onderzoek, omdat hij hierdoor dichterbij de waarheid komt. Maar zoals aangegeven wordt er eerder gezocht naar de gewenste en

⁵⁶ W. Bernasco, H. Elffers & G. Bruinsma, ‘Het waterbedeffect. Ruimtelijke neveneffecten van plaatsgebonden maatregelen tegen criminaliteit’, *TvC* 2006, 43, 3, p. 245.

⁵⁷ W. Bernasco, ‘Foerageerstrategieën van Homo Criminalis. Wat kunnen we leren van de gedragsecologie?’, *TvC* 2007, 49, 3, p. 266.

⁵⁸ J. van der Pligt, W. Koomen & F. van Harreveld, *Bestrafen, belonen en beïnvloeden. Een gedragswetenschappelijk perspectief op handhaving*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007.

⁵⁹ Bollen 2010, p. 57.

⁶⁰ Rassin 2007, p. 44-45.

⁶¹ <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/4419-klassek-conditioneren.html>, geraadpleegd op 13 oktober 2013.

⁶² Rassin 2007, p. 45-47.

verwachte informatie in plaats van de ‘waarheid’ en ook wetenschappers zijn daar niet ongevoelig voor.

Ten slotte beschermen mensen zich tegen een eindeloze stroom aan informatie door zichzelf doelbewust te beperken tot een bepaalde hoeveelheid aan informatie.⁶³ Door eindeloos op zoek te gaan naar informatie kan nooit een beslissing worden genomen. Door zich te beperken tot een bepaalde hoeveelheid aan informatie, zal deze informatie eraan moeten bijdragen dat er een logische conclusie uit naar voren komt. Anders kan men alsnog geen beslissing nemen. Hierdoor beperkt men zich vooral tot informatie die één bepaald standpunt ondersteunt. In dit geval wordt bewust getunneld, omdat anders het doel niet bereikt kan worden, namelijk het nemen van een beslissing.

Deze theorie veronderstelt dus dat tunnelvisie gebaseerd is op een meer of minder bewuste keuze waarbij kosten en baten tegen elkaar worden afgewogen en als gevolg van deze afweging uiteindelijk wordt gekozen voor verschillende vormen van tunnelvisie. Het moge duidelijk zijn dat de gemaakte keuzes niet altijd de meest optimale keuzes zijn.⁶⁴ Vaak worden besluiten genomen aan de hand van onvolledige informatie over de kosten en baten, is er sprake van tijdnood of worden verkeerde afwegingen gemaakt. Mensen zijn namelijk niet alwetend en ze maken fouten.⁶⁵

Cognitieve dissonantietheorie

Er is sprake van cognitieve dissonantie als twee cognitieve elementen met elkaar in tegenspraak zijn.⁶⁶ Onder cognitieve elementen vallen gedrag, geloof, informatie e.d.. Mensen ervaren spanning wanneer cognitieve elementen met elkaar in tegenspraak zijn, bijvoorbeeld wanneer gebeurtenissen of (eigen) gedrag in strijd zijn met hun overtuigingen of denkbeelden. Om deze spanning te verminderen passen mensen hun overtuigingen aan, of proberen ze de perceptie van een gebeurtenis zodanig aan te passen dat deze wel in overeenstemming met hun overtuigingen is.⁶⁷ De wens om spanning te verminderen of te voorkomen is het sterkst aanwezig indien er sprake is van een belangrijk besluit.⁶⁸ De ontstane cognitieve dissonantie kan op verschillende manieren worden verminderd. Ten eerste kan op zoek worden gegaan naar informatie die de overtuiging bevestigt. Ten tweede kan informatie die suggereert dat de overtuiging onjuist is worden vermeden en ten slotte kan aansluiting worden gezocht bij mensen die dezelfde overtuiging hebben. Indien de dissonantie te groot wordt, zal op zoek worden gegaan naar informatie die aantoont dat hun eerdere overtuiging fout is en zullen mensen hun overtuiging aanpassen. Ook hierdoor verdwijnt of vermindert de cognitieve dissonantie.

Deze theorie kan verklaren waarom mensen vooral aandacht hebben voor informatie die in overeenstemming is met hun standpunt, waarom mensen zelf informatie creëren die hun standpunt bevestigt of neutrale informatie omzetten in bevestigende informatie. Om de spanning die ontstaat als gevolg van strijdige

⁶³ Rassin 2007, p. 41-43.

⁶⁴ K. Beyens, ‘Besprekingen. Over de beperkte diepgang van de rationele keuzetheorie’, *TvC* 2007, 49, 1, p. 88.

⁶⁵ *Kamerstukken II* 2002/03, 28 244, nr. 9, p. 24.

⁶⁶ H. Prast & P. de Beurs, ‘Kuddegedrag en financiële crisis: de rol van de psychologie op financiële markten’, *Tijdschrift voor Politieke Economie* 2000, 22, 3, p. 61-63.

⁶⁷ <http://www.palaverpsychologie.nl/2011/06/cognitieve-dissonantie-reductie/>, geraadpleegd op: 18 oktober 2013.

⁶⁸ Prast & De Beurs 2000, p. 61-63.

informatie te verminderen, wordt informatie zodanig aangepast dat deze wel binnen het denkbeeld valt. De theorie verklaart ook waarom mensen vooral aandacht hebben voor bevestigende informatie (en deze ook zwaarder weegt) in plaats van ontkrachtende informatie. Mensen proberen cognitieve dissonantie namelijk zoveel mogelijk te verminderen of te ontlopen, waardoor ontkrachtende informatie wordt gemist.

De cognitieve dissonantietheorie kan ook verklaren waarom mensen beter zijn in het zoeken naar voorwerpen (positieve actie) dan om voorwerpen uit te sluiten (negatieve actie).⁶⁹ Indien de opdracht wordt gegeven vingerafdrukken van de verdachte op de plaats delict (PD) op te sporen en de vingerafdrukken worden aangetroffen leidt dit tot meer zekerheid dan wanneer er geen vingerafdrukken van de verdachte worden aangetroffen. Het uitsluiten van voorwerpen leidt tot meer onzekerheid dan het zoeken ernaar, omdat het vinden van voorwerpen duidelijk resultaat is, terwijl het niet vinden kan betekenen dat niet goed is gezocht of dat het voorwerp daadwerkelijk niet aanwezig is. Negatieve actie leidt dan ook tot spanning, waardoor mensen meer waarde hechten aan het vinden van bewijs, dan aan het niet vinden van bewijs.⁷⁰ Wetenschappelijk is dat onjuist, omdat het niet vinden van bewijs moet worden gezien als tegenbewijs en niet als het feit dat het bewijs er wel is, maar (nog) niet is gevonden. Dit punt is van groot belang in geval van politieke tunnelvisie. De politie moet namelijk het verschil weten tussen non-bewijs en tegenbewijs en dit ook op de juiste manier kunnen toepassen. Indien bijvoorbeeld geen sporen van een verdachte worden aangetroffen moet dit worden gezien als tegenbewijs en niet worden wegverklaard. Ook niet als men ervan overtuigd is dat de verdachte de ‘dader’ is.

Conclusie

In deze paragraaf is een theoretische verklaring gegeven voor de verschillende vormen van tunnelvisie. Uit de rationele keuzetheorie komt naar voren dat bepaalde keuzes worden gemaakt door kosten en baten tegen elkaar af te wegen. Als op grond van de kosten-batenbalans wordt geconcludeerd dat het afstappen van een hypothese negatievere consequenties met zich meebrengt dan het vasthouden aan een hypothese, zullen wij ons blijven vastbijten in die hypothese. In geval van de cognitieve dissonantietheorie wordt vooral informatie gezocht die in overeenstemming is met het standpunt of wordt informatie zodanig aangepast dat deze bewijs gaat vormen voor het standpunt. Men wil spanning voorkomen die ontstaat indien informatie niet in overeenstemming is met het eigengemaakte standpunt. Door middel van deze theorie heb ik onder andere verklaard waarom ontkrachtende informatie zoveel mogelijk wordt ontlopen en informatie verkeerd wordt gewaardeerd of geïnterpreteerd. De twee besproken theorieën kunnen worden gezien als elkaar aanvullend. De cognitieve dissonantietheorie maakt vooral duidelijk dat dissonante informatie spanning oplevert. De rationele keuzetheorie laat zien dat die spanning te maken heeft met een anticipatie op te maken extra kosten voor het nemen van een beslissing. Dit kan er toe leiden dat er verkeerde keuzes worden gemaakt om deze cognitieve dissonantie te verminderen. Het is van belang om bij het bestrijden van tunnelvisie hiermee rekening te houden. Tunnelvisie biedt – althans op korte termijn – voordelen in de zin van kostenbeperking. Uiteraard kan dat op lange termijn anders liggen.

⁶⁹ Rassin 2007, p. 48-49.

⁷⁰ Rassin 2007, p. 50-51.

Hoofdstuk 3 Onderzoek naar politieke tunnelvisie

In dit hoofdstuk wordt onderzocht wanneer en op welke manier politieke tunnelvisie optreedt. In paragraaf 3.1 zal ik twee moordzaken bespreken waarin sprake is geweest van politieke tunnelvisie, namelijk de Schiedammer parkmoord en de Puttense moordzaak. In paragraaf 3.2 worden aspecten binnen de opsporing besproken die kunnen leiden tot politieke tunnelvisie. In de laatste paragraaf wordt een ‘serious game’ behandeld, het ‘naspelen’ van een vereenvoudigde, maar wel realistische casus. Aan de hand van de conclusies van dit onderzoek kan worden aangetoond of tijdens team grootschalig opsporingsonderzoeken (TGO-onderzoeken) sprake is van (vormen van) tunnelvisie.

3.1 Zaken waarin er sprake was van politieke tunnelvisie

Door bovengenoemde moordzaken te bespreken en te onderzoeken kan een beter beeld worden verkregen hoe, wanneer en waarom politieke tunnelvisie optreedt. Dit is van belang voor het tegengaan van politieke tunnelvisie, omdat men daardoor bewuster wordt van het optreden van politieke tunnelvisie en de omstandigheden waaronder dat gebeurt. In bijlage I (Schiedammer parkmoord) en bijlage II (Puttense moordzaak) zullen de moordzaken en de gemaakte fouten uitgebreider worden behandeld. In deze paragraaf zal ik kort de cases en de bevindingen uiteenzetten.

3.1.1 Schiedammer parkmoord

In de Schiedammer parkmoord was Kees B. (hierna: Kees) veroordeeld voor de moord op de 10-jarige Nienke en de poging tot moord op haar 11-jarige vriendje Maikel.⁷¹ Hij heeft vier jaar onterecht voor deze misdrijven vastgezet. Kees werd enkel veroordeeld op zijn bekende verklaring, welke hij later had ingetrokken. Meer bewijs was er niet voor zijn betrokkenheid bij de (poging tot) moord. Wel waren er signalen die Kees’ betrokkenheid bij de misdrijven deden wankelen. Hieronder zal ik verschillende aspecten bespreken, voor zover zij relevant worden geacht voor politieke tunnelvisie. Zoals uiteindelijk is gebleken, was niet Kees de dader, maar Wik H.

Fouten in het onderzoek

In deze zaak werd Maikels geloofwaardigheid in twijfel gebracht, doordat het door hem gegeven signalement van de dader niet overeenstemde met Kees als verdachte.⁷² Omdat de politie overtuigd was van Kees’ daderschap werd aan de geloofwaardigheid van Maikel getwijfeld. De politie heeft met behulp van deskundigen delen van Maikels verklaringen als onbetrouwbaar aangemerkt.⁷³ De verklaringen waarop de deskundigen de onbetrouwbaarheid van het door Maikel gegeven signalement baseren, worden door Van Koppen als onvoldoende beschouwd om de conclusie van onbetrouwbaarheid te

⁷¹ Broeders 2011, p. 144-146.

⁷² P.J. van Koppen, *De Schiedammer parkmoord. Een rechtspsychologische reconstructie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2003, p. 14, 24.

⁷³ F. Posthumus, *Evaluatieonderzoek in de Schiedammer parkmoord*, Den Haag: Openbaar Ministerie 2005, p. 169; Van Koppen 2003, p. 90-91.

steunen.⁷⁴ Maar omdat de politie vasthield aan Kees' daderschap, was de veronderstelling dat het door Maikel gegeven signalement van de dader niet kon kloppen de enige mogelijkheid die overbleef.

Uit het onderzoek is gebleken dat verschillende getuigen een man op een bankje in het park hebben zien zitten wiens uiterlijk wel overeenstemde met het door Maikel gegeven signalement van de dader.⁷⁵ De sporen rond het bankje waarop die man zat zijn wel door de politie veiliggesteld, maar niet onderzocht. Door de sporen te onderzoeken had mogelijk Kees' onschuld aangetoond kunnen worden, bijvoorbeeld indien op de plek gevonden DNA overeen was gekomen met de mengprofielen aangetroffen op Nienke. Onderzoeksrichtingen die wezen op deze andere verdachte zijn niet uitgerechercheerd. Hieruit kan worden opgemaakt dat de politie alleen zocht naar informatie die Kees' daderschap bevestigde in plaats van informatie die zijn daderschap kon ontkrachten.

Op de PD zijn geen sporen aangetroffen van Kees. Het niet aanwezig zijn van sporen van Kees werd – ten onrechte – niet beschouwd als bewijs voor Kees' onschuld.⁷⁶ Wel aangetroffen sporen op de PD werden met behulp van een DNA-deskundige 'wegverklaard' door ze niet aan te merken als dadersporen. Dat het geen dadersporen waren is volgens Van Koppen zeer onwaarschijnlijk, omdat Nienke na het spelen met water (waardoor haar nagels zeer waarschijnlijk zijn schoongespoeld) geen fysiek contact heeft gehad met een ander dan de dader.⁷⁷

Van de uiteindelijk gebleken valse bekentenis van Kees zijn geen audio-/video-opnamen gemaakt.⁷⁸ Uit de processen-verbaal blijkt dat tijdens de verhoren van Kees fouten zijn gemaakt. Kees heeft twee keer geprobeerd terug te komen op zijn bekende verklaring, hier is echter geen proces-verbaal van opgemaakt. Ook heeft Kees tijdens de verhoren zeer waarschijnlijk daderkennis opgedaan. Op twee verschillende momenten lijkt het dat Kees zijn verklaring aanpast naar aanleiding van een opmerking van de verbalisanten. Eveneens is ten onrechte geen waarde gehecht aan de grote verschillen tussen de verklaringen van Maikel en Kees over wat er gebeurd is. De verschillen in de verklaringen van Maikel en Kees hadden bij de politie tot grote twijfel over Kees' daderschap moeten leiden. Van dergelijk onderzoek naar dit wantrouwen is niets gebleken.⁷⁹

Als laatst heeft het dossier geen volledige weergave van het onderzoek gegeven, waardoor bewijs van Kees' onschuld en onderzoeksrichtingen die wezen op andere verdachten niet ter kennis van de rechters zijn gekomen. Kees' daderschap stond volgens het dossier al vast. Hieruit blijkt overduidelijk politieke tunnelvisie.

3.1.2 Puttense moordzaak

In de Puttense moordzaak werden Wilco Viets en Herman Du Bois in hoger beroep veroordeeld voor de verkrachting van en moord op Christel Ambrosius.⁸⁰ In 2002 zijn beide verdachten formeel vrijgesproken van de verkrachting en de moord toen bleek dat

⁷⁴ Meer hierover in: Van Koppen 2003, hoofdstuk 7.

⁷⁵ Van Koppen 2003, p. 96, 136.

⁷⁶ Broeders 2011, p. 145-146.

⁷⁷ Van Koppen 2003, p. 35.

⁷⁸ Van Koppen 2003, p. 67-80.

⁷⁹ Posthumus 2005, p. 169.

⁸⁰ J.A. Blaauw, *De Puttense moordzaak – dossier gesloten – De volledige geschiedenis tot en met de veroordeling van de werkelijke dader*, Utrecht: Uitgeverij De Fontein 2012, p. 286.

zij onschuldig waren.⁸¹ Uiteindelijk werd Ron P. veroordeeld voor de verkrachting en de moord.⁸² Zijn DNA stemde wél overeen met het gevonden sperma en de (schaam)haren aangetroffen op het lichaam van het slachtoffer.

Fouten in het onderzoek

Wilco en Herman werden voornamelijk veroordeeld op hun bekennende verklaringen en de verklaringen van Gerrit en Willem (Wilco, Herman, Gerrit en Willem reden samen vaak met de auto door het bos) waarin zij als daders werden aangewezen.⁸³ Gebleken is dat deze verklaringen vals zijn. De rechercheurs hadden dit kunnen weten. Zo hebben Wilco en Herman geen exclusieve daderwetenschap gegeven, terwijl zij wel bekenden het misdrijf te hebben gepleegd.⁸⁴ Om te controleren of een afgelegde bekentenis juist is, moet de politie juist deze details boven water zien te krijgen. Ook werden de bekennende verklaringen steeds aangepast, veranderd of ingetrokken en gaven de verdachten met regelmaat aan niets met het misdrijf te maken te hebben. Omdat de politie dacht de daders te hebben, hebben ze aanwijzingen voor hun onschuld niet opgevangen en hadden ze vooral aandacht voor de gewenste informatie waarin Herman en Wilco wel schuldig leken.

Op het lichaam van Christel werden schaamharen en een druppel sperma aangetroffen. Het DNA-profiel past niet bij Wilco, noch bij Herman.⁸⁵ Door middel van een sleeptheorie werd door een deskundige ‘verklaard’ hoe het kwam dat het sperma en de schaamharen niet van de daders afkomstig waren.⁸⁶ Het sperma zou afkomstig zijn van gemeenschap tot enkele dagen voor de moord. Bij de verkrachting zou het sperma weer uit de vagina zijn gesleept en op Christel terecht zijn gekomen. De politie heeft nooit kunnen vaststellen met wie Christel vrijwillige gemeenschap zou hebben gehad. De politie had deze objectieve dadersporen niet zo makkelijk mogen ‘wegverklaren’. Want zowel het ontbreken van belastend als de aanwezigheid van ontlastend DNA-materiaal wijst in de richting van onschuld van beide verdachten.⁸⁷

Op een broek van Herman werden enkele vezels aangetroffen die werden vergeleken met vezels aangetroffen op de PD.⁸⁸ Het Gerechtelijk Laboratorium concludeerde dat de broek *mogelijk* in contact was geweest met vezels op de PD. Herman werd echter meegedeeld dat op zijn kleding vezels waren aangetroffen ‘die afkomstig blijken te zijn van de plaats van het misdrijf’. Waarschijnlijk mede naar aanleiding van dit ‘bewijs’ verklaarde Herman de dag na deze mededeling dat hij wel op de PD was geweest en begint hij valse bekentenissen af te leggen (het selffulfilling prophecy effect).

Conclusie

In beide zaken zijn er verschillende aspecten die overeenkomen. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat deze aspecten een grote rol hebben gespeeld bij het ontstaan van politiële tunnelvisie. Ten eerste waren er in beide zaken valse bekentenissen. De politie heeft aanwijzingen die wezen op een valse bekentenis niet opgevangen. Omdat er

⁸¹ HR 26 juni 2001, *LJN* AA9800.

⁸² <http://nos.nl/artikel/552141-lagere-straft-puttense-moordzaak.html>, geraadpleegd op 19 september 2013.

⁸³ Blaauw 2012, p. 97.

⁸⁴ Blaauw 2012, p. 290-301.

⁸⁵ Blaauw 2012, p. 302-304.

⁸⁶ Boorsma 2005, p. 58-60.

⁸⁷ Broeders 2011, p. 146.

⁸⁸ Blaauw 2012, p. 168-169, 248.

sprake was van een valse bekentenis was de waarde van de verkregen informatie laag.⁸⁹ De politie heeft echter wel veel waarde aan de bekentenis gehecht. Ten tweede was in beide zaken wel DNA gevonden, maar kwam dit DNA niet overeen met het DNA-profiel van de verdachte(n). In de zaken werd dit DNA niet aangemerkt als een daderspoor, mede door verklaringen van deskundigen. In dit geval was er geen probleem met de waarde van de informatie, maar door een verkeerde betekenis aan de informatie toe te kennen, werd het gevonden DNA niet als daderspoor aangemerkt. Ook kan het verkeerd interpreteren van technisch bewijs leiden tot een valse bekentenis. Duidelijk is dat verschillende aspecten mogelijk in samenhang hebben geleid tot of bijgedragen aan politieke tunnelvisie. Informatie werd daardoor in sommige gevallen verkeerd geïnterpreteerd (betekenis van informatie), niet goed gewaardeerd (waarde van informatie) of niet opgevangen. In de volgende paragraaf zal ik verschillende aspecten binnen de opsporing bespreken die mogelijk tot politieke tunnelvisie kunnen leiden. Sommige van deze aspecten zijn ook voorgekomen in (één van) de zaken.

3.2 Aspecten binnen de opsporing die kunnen leiden tot tunnelvisie

In deze paragraaf zal ik verschillende aspecten binnen de opsporing bespreken die tot politieke tunnelvisie kunnen leiden. Door fouten of verkeerde indrukken van politie, slachtoffers en/of getuigen kan de informatieverzameling in een verkeerde richting worden gestuurd. Door onjuiste informatie te voorkomen en informatie te waarderen, kan worden voorkomen dat de politie zich onterecht in een verkeerd spoor vastblijft.⁹⁰ In tabel 1 zijn de resultaten weergegeven van wetenschappelijk onderzoek naar fouten die zijn gemaakt in rechercheonderzoeken die Amerikaanse gerechtelijke dwalingen tot gevolg hebben gehad.⁹¹

Ik zal de volgende aspecten bespreken: valse bekentenissen, fouten van ooggetuigen, fouten in het technisch onderzoek en fouten van deskundigen. In al deze gevallen is er iets mis met de waarde van de informatie. Ik heb gekozen voor deze aspecten, omdat zij volgens de tabel een relatief grote rol hebben gespeeld bij gerechtelijke dwalingen en/of omdat deze aspecten een rol hebben gespeeld tijdens de besproken moordzaken. Fouten van de politie behandel ik niet, omdat daar in de gehele scriptie op wordt ingegaan. De aspecten worden in bovenstaande volgorde behandeld, vanwege hun rol in het opsporingsonderzoek. In veel van de gerechtelijke dwalingen zijn meerdere fouten gemaakt, waardoor het percentage ruim boven de 100 procent komt.⁹²

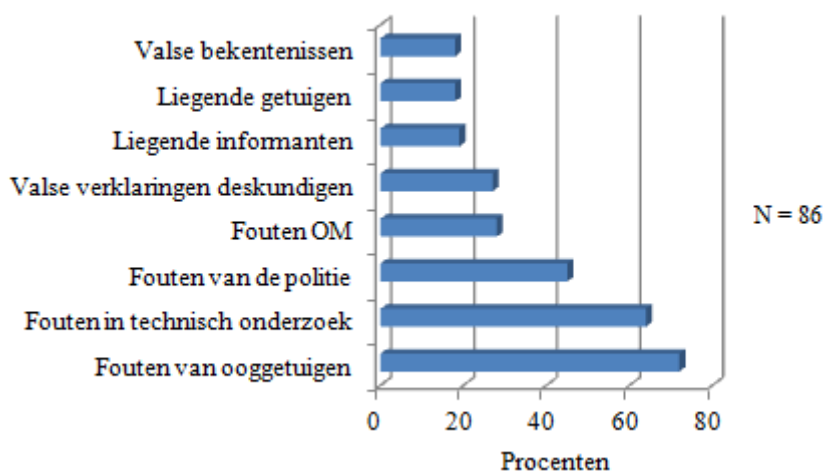
⁸⁹ <http://zakelijk.infonu.nl/management/105771-kwaliteit-van-informatie.html>, geraadpleegd op 28 februari 2014.

⁹⁰ http://verkeer.wikia.com/wiki/Bepalen_van_kwaliteit_van_data_en_informatie, geraadpleegd op 28 februari 2014.

⁹¹ M. Saks & J. Koehler, 'The coming paradigm shift', *Forensic Identification Science* august 2005.

⁹² Bollen 2010, p. 22-23.

Tabel 1: Fouten in rechercheonderzoeken bij gerechtelijke dwalingen

Valse bekentenissen

Uit tabel 1 blijkt dat in ongeveer 20 procent van de onderzochte Amerikaanse gerechtelijke dwalingen sprake was van een valse bekentenis. Dit betekent niet dat wij uit mogen gaan van eenzelfde percentage bij Nederlandse gerechtelijke dwalingen. Tussen Nederlandse en Amerikaanse verhoormethodes bestaan namelijk belangrijke verschillen.⁹³ Zo mogen Amerikaanse rechercheurs liegen tegen een verdachte en kan door te bekennen worden onderhandeld over vermindering van de straf. In Nederland zijn slechts subtiele trucs toegestaan (bijvoorbeeld good-cop-bad-cop-benadering en opmerkingen als: ‘beken nu maar, dan voel je je beter) en mag er geen ongeoorloofde druk worden uitgeoefend.⁹⁴ Toch worden ook in Nederland valse bekentenissen afgelegd, terwijl volgens de rechter geen sprake was van ongeoorloofde druk (denk aan de Schiedammer parkmoord en de Puttense moordzaak).⁹⁵

In Nederland is de standaardverhoorstrategie (SVS) een van de belangrijkste strategieën voor het zaakgerichte verhoor, wanneer wordt verwacht dat de verdachte niet zomaar een verklaring over het strafbare feit zal afleggen.⁹⁶ Bij de SVS moet volgens het Handboek voor politieverhoren druk worden opgebouwd door de verdachte met technische en tactische aanwijzingen te omsingelen en met tegenstellingen tussen deze aanwijzingen en de verklaring van de verdachte te confronteren. Deze aanwijzingen moeten wel betrouwbaar zijn, omdat anders (zoals bij de Puttense moordzaak) alsnog een valse bekentenis kan worden afgelegd. Ontoelaatbare druk, als aandringen, trucs, bedreigen, misleiden en beloftes, moeten te allen tijde worden vermeden.

⁹³ Bollen 2010, p. 38-39.

⁹⁴ E. Rassin, ‘Wie zoekt, zal vinden’, *Ars Aequi* februari 2013, p. 167.

⁹⁵ L. Stevens & W.J. Verhoeven, ‘Wat is er mis met een “goed gesprek”? Een exploratief onderzoek naar pressie tijdens politieke verdachtenverhoren en risico’s op valse bekentenissen’, *DD* 2011, 9, p. 1.

⁹⁶ Stevens & Verhoeven 2011, p. 2-5.

Stevens en Verhoeven hebben onderzocht welke vormen van pressie⁹⁷ tijdens Nederlandse politieverhoren (voornamelijk SVS) voorkomen en in welke mate.⁹⁸ Uit de resultaten bleek dat de SVS sterk gericht is op het beïnvloeden van de verdachte, onder andere door de verdachte met *onbetrouwbaar* belastend bewijs te confronteren. Ook bleek dat confronterende pressie relatief weinig wordt gebruikt, terwijl deze vorm van pressie het idee achter de SVS is, omdat in dit geval voldoende belastende informatie verzameld is en hierdoor een valse bekentenis het best kan worden voorkomen. Eveneens intimideren rechercheurs tijdens verhoren vaak verdachten, zelfs indien er weinig belastend bewijsmateriaal is, wat volgens het onderzoek een groot risico geeft op valse bekentnissen. Dit lijkt ook het geval te zijn geweest bij de Schiedammer parkmoord en de Puttense moordzaak. Manipuleren komt tijdens Nederlandse politieverhoren relatief weinig voor, maar als het voorkomt is het vaak in combinatie met langdurende verhoren, wat een groot risico geeft op een valse bekentenis.

Indien het Handboek daadwerkelijk wordt gevolgd, zou het risico op valse bekentnissen zeer klein moeten zijn. Uit onderzoek blijkt echter dat de politie wel degelijk gebruik maakt van onwenselijke vormen van druk, waardoor de kans op valse bekentnissen aanzienlijk toeneemt. Manipuleren en intimideren moet worden vermeden, de verdachte moet juist geconfronteerd worden met *betrouwbaar* bewijs. Om valse bekentnissen te voorkomen is dit wenselijk, maar de keerzijde hiervan is dat daders minder snel zullen bekennen.

Fouten van ooggetuigen

Uit tabel 1 blijkt dat in ongeveer 70 procent van de onderzochte Amerikaanse gerechtelijke dwalingen sprake was van fouten van ooggetuigen. Er zijn verschillende redenen waarom ooggetuigen fouten maken.⁹⁹ Ten eerste nemen wij de werkelijkheid niet altijd goed waar. De hoeveelheid informatie die wij kunnen opnemen is beperkt, waardoor veel ‘overbodige’ informatie wordt gefilterd en ons veel ontgaat. Ten tweede kunnen fouten ontstaan in de periode tussen de waarneming en de herinnering. Bepaalde elementen worden vergeten en andere elementen worden toegevoegd. Hierdoor kunnen foute herinneringen worden gecreëerd. Ten derde maken ooggetuigen vaak fouten indien zij personen van een ander ras moeten herkennen. Tenslotte kan foute informatie van ooggetuigen ontstaan doordat de politie niet de juiste vragen stelt of als informatie niet goed wordt vastgelegd. Deze fouten komen gedeeltelijk overeen met verschillende vormen van confirmatiebias.

Het is van belang dat de politie zich blijft realiseren dat ooggetuigen niet altijd even nauwkeurig zijn in het geven van informatie.¹⁰⁰ Zelfs getuigen die een foute verklaring aflegden, waren zeer zeker van hun zaak.¹⁰¹ Bij de beoordeling van de waarde van de ooggetuigenverklaring dient de zelfgerapporteerde zekerheid dan ook niet mee te wegen. Als tijdens een onderzoek de verklaring niet overeen lijkt te stemmen met het (betrouwbaar) vergaarde bewijs, moet de politie van de verklaring af durven stappen en het onderzoek in die andere richting voortzetten. Want zelfs al zijn

⁹⁷ Sympathiseren: vertrouwen opbouwen en sympathie tonen. Intimideren: inspelen op geweten en consequenties van zwijgen benadrukken. Manipuleren: confronteren met verklaringen van anderen, hypothetische situaties voorleggen en suggestieve vragen voorleggen. Confronteren: confronteren met (indirect) bewijs, tegenstellingen identificeren, onderbreken van de verdachte en ongeduld uiten.

⁹⁸ Stevens & Verhoeven 2011.

⁹⁹ Bollen 2010, p. 24-26.

¹⁰⁰ Bollen 2010, p. 26.

¹⁰¹ Rassin 2007, p. 89-90.

ooggetuigen de belangrijkste en enige bron van informatie voor onderzoekers, dan toch moet de waarde van de verklaringen kritisch worden beoordeeld.

Fouten in het technisch onderzoek

In ongeveer 65 procent van de onderzochte Amerikaanse gerechtelijke dwalingen blijken fouten te zijn gemaakt in het technisch onderzoek (zie tabel 1). Saks en Koehler geven hiervoor de navolgende verklaringen.¹⁰² Ten eerste is het opleidingsniveau van technisch rechercheurs in Amerika laag, waardoor de kans op fouten in het onderzoek of het verkeerd begrijpen van de resultaten groot is. Ten tweede is de kracht van het bewijs uit technisch onderzoek vaak veel minder sterk dan gedacht. Eveneens zijn de zwakke kanten van het bewijs vaak (nog) niet bekend, waardoor de waarde van bepaalde technische sporen soms onterecht hoog wordt ingeschat.

Het is de vraag of in Nederland in dezelfde mate fouten worden gemaakt in het technisch onderzoek en of de kwaliteit van het technisch onderzoek net zo laag is. In de Puttense moordzaak en de Schiedammer parkmoord zijn de aangetroffen sporen door de rechercheurs onterecht niet als dadersporen aangemerkt en zijn deze sporen ‘wegverklaard’, maar de technische onderzoekers hebben geen fouten gemaakt. Het is niet aan de onderzoekers, maar aan de rechercheurs om de oorsprong van de sporen te achterhalen. Ook geeft Ton Broeders¹⁰³ aan dat hem geen Nederlandse zaken bekend zijn waarin mensen ten onrechte veroordeeld zijn omdat de forensische identificatie verkeerd is uitgevoerd.¹⁰⁴ Het is naar zijn idee dan ook niet zo dat bewijs in overwegende mate niet klopt.

We mogen er dan ook van uitgaan dat in Nederland weinig tot geen fouten worden gemaakt in het technisch onderzoek. Wel worden dergelijke sporen door de politie soms verkeerd geïnterpreteerd, maar dit is niet te wijten aan fouten in het technisch onderzoek. Het is wel aan te raden dat processen-verbaal van de technische recherche kritischer worden opgesteld, zodat de tekst duidelijker, begrijpelijker en correcter wordt.¹⁰⁵ Op deze manier kan worden voorkomen dat de politie een verkeerde betekenis geeft aan het bewijs.

Fouten van deskundigen

In ongeveer 25 procent van de onderzochte Amerikaanse gerechtelijke dwalingen blijken deskundigen fouten te hebben gemaakt. Indien deskundigen fouten maken is dat voor de politie (en later de rechter) een probleem, omdat zij de waarde van de verklaring niet kan beoordelen. De politie heeft de hulp van een deskundige nodig, omdat zij zelf niet bekend is in dat deel van de wetenschap.¹⁰⁶ Het is de vraag of ook in Nederland veel fouten worden gemaakt doordat deskundigen foute verklaringen afleggen. In de Schiedammer parkmoord werd met behulp van een deskundige getwijfeld aan de betrouwbaarheid van Maikels verklaring en zijn gegeven signalement. Later bleek deze twijfel geheel onterecht. Relevant is dat twee andere door de politie ingeschakelde deskundigen wel aangaven dat Maikels verklaring betrouwbaar was.¹⁰⁷ In de Puttense moordzaak zijn het aantreffen sperma en de (schaam)haren op het lichaam van het

¹⁰² Bollen 2010, p. 27-28.

¹⁰³ Hoogleraar criminologie en chief scientist van het Nederlands Forensisch Instituut.

¹⁰⁴ Bollen 2010, p. 28.

¹⁰⁵ Posthumus 2005, p. 50.

¹⁰⁶ Bollen 2010, p. 29-30.

¹⁰⁷ Posthumus 2005, p. 78-82.

slachtoffer ‘wegverklaard’ door een deskundige met behulp van de sleeptheorie. Zonder deze deskundige had de politie niet om dit daderspoor heen gekund. Dat in Nederland fouten worden gemaakt door verklaringen van deskundigen staat dus buiten kijf.

In welke mate deskundigen in Nederland bijdragen aan fouten binnen opsporingsonderzoeken is onduidelijk. Alsnog is het van belang dat de politie de waarde van de verklaring toetst en niet zomaar aanneemt. Ook is het van belang dat de politie niet verschillende deskundigen inschakelt om juist die theorie te kiezen, die overeenkomt bij de bevindingen/verwachtingen van het team (zoals bij de Schiedammer parkmoord). Nu de politie geen expert is op de fronten waarin zij deskundigen inschakelt, moet de politie deze theorieën niet zomaar aannemen en toepassen als bewijs, maar laten beoordelen door andere deskundigen. Hierdoor kan de waarde van de theorie worden vastgesteld.

In 2010 is het deskundigenregister in strafzaken ingevoerd – het Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen (NRGD) – met als doel het bevorderen van de kwaliteit van de inbreng van deskundigen in de strafrechtspleging.¹⁰⁸ Door een kwaliteitstoets tracht het NRGD het basisniveau van kwaliteit te garanderen. In hoeverre het NRGD daadwerkelijk de kwaliteit van deskundigen kan garanderen is de vraag. Enerzijds wordt verwacht dat door de kwaliteitseisen de communicatie tussen de deskundige en de jurist wordt verbeterd.¹⁰⁹ Dit communicatieprobleem zal wel blijven bestaan bij deskundigen die niet zijn ingeschreven in het register. Anderzijds bestaat het risico dat rechters teveel uitgaan van de kwaliteit van de deskundigen en deskundigen niet meer kritisch zullen benaderen.¹¹⁰ Bij het registeren van wetenschappelijke topdeskundigen doet zich ook een probleem voor. De kwaliteitstoets is vrij algemeen van aard – vanwege het feit dat geregistreerde deskundigen breed ingezet moeten kunnen worden in standaardzaken – waardoor deze kwaliteitstoets niet geschikt is voor wetenschappelijke topdeskundigen.¹¹¹ Eveneens is de kans groot dat wetenschappelijke topdeskundigen zich niet zullen aanmelden voor het deskundigenregister.¹¹² Voor standaardzaken is dit niet zo’n probleem, maar juist wanneer er sprake is van een specifieke kwestie, zullen gespecialiseerde deskundigen buiten het register om worden ingeschakeld. Eveneens is bij deze deskundigen de kans op communicatieproblemen groter. Het NRGD lijkt wel geschikt om onderscheid te maken tussen geschikte en ongeschikte deskundigen met een meer algemene kennis, maar niet voor wetenschappelijke topdeskundigen.

Conclusie

In deze paragraaf heb ik duidelijk willen maken dat verschillende aspecten kunnen leiden tot of bijdragen aan politieke tunnelvisie. Zo worden in Nederland valse bekentenissen afgelegd, terwijl volgens de rechter geen sprake is van ongeoorloofde druk. Wel blijkt dat tijdens politieverhoren gebruik wordt gemaakt van ongewenste vormen van druk waardoor het risico op valse bekentenissen wordt vergroot. Dit was

¹⁰⁸ M.J. Dubelaar, ‘Commentaar op artikel 51k Sv’, in: C.P.M. Cleiren, M.J.M. Verpalen & J.H. Crijns (red.), *T&C Strafvoeding*, geraadpleegd via databank Kluwer Navigator, bijgewerkt tot 01-07-2013, aantekening 1.

¹⁰⁹ B.F. Keulen e.a., *Het deskundigenregister in strafzaken. De beoogde werking, mogelijke neveneffecten en risico’s*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2010, p. 10-11.

¹¹⁰ Keulen e.a. 2010, p. 7.

¹¹¹ N.J.M. Kwakman, ‘De Wet Deskundige in Strafzaken: een remmende sprong vooruit?’, *Ars Aequi* 2011, p. 310.

¹¹² Keulen e.a. 2010, p. 3; Kwakman 2011, p. 310, 317.

ook te zien in de Puttense moordzaak. Technische sporen blijken goed te worden onderzocht, maar soms kent de politie een verkeerde betekenis toe aan de informatie. Waarschijnlijk komen fouten in het technisch onderzoek in Nederland dan ook weinig voor.

Fouten van ooggetuigen kunnen ook bijdragen aan politiële tunnelvisie. Bij de besproken cases bleken fouten van ooggetuigen geen rol te hebben gespeeld. Wel is het van belang dat de politie voorzichtig is met de waarde die zij toekent aan verklaringen van ooggetuigen, nu uit tabel 1 blijkt dat dit aspect het vaakst voorkomt bij Amerikaanse gerechtelijke dwalingen. Fouten van deskundigen komen in de besproken cases wel voor. Door de deskundigenverklaringen werd in deze zaken ontlastend bewijs voor de verdachten vervormd, waardoor het bewijs niet meer als ontlastend werd aangemerkt.

Niet alleen bovengenoemde aspecten zijn de oorzaak van politiële tunnelvisie. Juist de houding van de politie zelf speelt een rol. De politie had zich kunnen en moeten realiseren dat de bekentenissen vals waren, nu de verdachten geen exacte daderwetenschap hadden. Ook had in beide zaken zowel het ontbreken van belastend als de aanwezigheid van ontlastend DNA-materiaal moeten leiden tot de onschuld van de verdachten. Maar doordat de politie overtuigd was van de schuld van de verdachten, heeft zij deze signalen van onschuld niet opgevangen. Met andere woorden: tunnelvisie ligt vooral op de loer als de politie zich minder bewust is van de gevaren ervan.

3.3 Serious game

Een serious game is een activiteit of spelvorm waarbij twee of meerdere beslissers een bepaald doel moeten verwezenlijken in een vereenvoudigde, maar op onderdelen realistische context.¹¹³ De serious game van Helsloot en Groenendaal richt zich op verschillende procesaspecten – waaronder politiële tunnelvisie – bij het TGO-onderzoek. Procesaspecten zijn bekende factoren die invloed (kunnen) hebben op de inhoud en het proces van besluitvorming in een opsporingsonderzoek wat weer op de effectiviteit en de efficiency van een opsporingsonderzoek van invloed is. Verschillende procesvalkuilen zijn verwerkt in de serious game, die bestaat uit drie rondes. Per ronde heeft elk Vaste Kern Leidinggevende-lid (VKL-lid) functiespecifieke informatie gekregen over een waarschijnlijke moord in een kroeg. Op basis van deze informatie moet worden besloten welke activiteiten er worden uitgevoerd en hoe de beschikbare mankracht verdeeld gaat worden. Het doel van de VKL-teams is het oplossen van de zaak. De zaak valt echter niet op te lossen, omdat niet alle noodzakelijke gegevens aan de VKL-teams worden verstrekt. Een VKL-team geeft operationeel leiding aan het opsporingsonderzoek en stuurt de Vaste Kern Uitvoerenden aan. De VKL-teams konden in iedere ronde vragen stellen of opdrachten uitdelen. Naar aanleiding van deze vragen en/of opdrachten kregen de teams aanvullende informatie over de zaak.

Tien verschillende VKL-teams hebben de serious game gespeeld.¹¹⁴ Ik zal hieronder de resultaten over de procesaspecten, die in relatie kunnen staan met tunnelvisie, behandelen. Hierdoor kan duidelijk worden of en zo ja hoe (vormen van) tunnelvisie optreden bij het opsporingsonderzoek.

¹¹³ Helsloot, Groenendaal & Van 't Padje 2012, p. 12-17, 45-46.

¹¹⁴ Helsloot, Groenendaal & Van 't Padje 2012, p. 14.

Het eerste procesaspect is ‘het aanbrengen van focus in het onderzoek’.¹¹⁵ In de serious game waren verschillende overtuigende verdachten. De procesvalkuil was dat wanneer het team bij één van die verdachten terecht kwam, het team zich onterecht op deze verdachte zou gaan focussen en hierdoor tunnelvisie zou ontstaan. Tunnelvisie is in dit onderzoek op een iets andere wijze gedefinieerd, namelijk als: “het verlies van overzicht over informatie met als gevolg dat zij [de politie] onvoldoende in staat is om zich in de breedte te blijven oriënteren op informatie en op de omgeving en daarmee op de verschillende onderzoeksrichtingen”.¹¹⁶ Het bleek dat de deelnemers zich over het algemeen zeer bewust waren van het gevaar van tunnelvisie en geen van de teams leek dan ook aan deze vorm van tunnelvisie te lijden. Ook werd gekeken naar de mate van onderzoeksfocus. Het bleek dat de teams zich eerst breed oriënteerden op alle betrokkenen om zich vervolgens te focussen op verschillende betrokkenen en onderzoeksrichtingen te formuleren. Dit is het tegenovergestelde van tunnelvisie.

‘Zoeken naar bevestigend bewijs’ is het tweede procesaspect.¹¹⁷ De procesvalkuil hield in dat alleen werd gezocht naar bevestigend bewijs zonder dat stil werd gestaan bij ontkrachtend bewijs of alternatieve scenario’s. Het bleek dat maar drie van de zeven teams af en toe een onschuldscenario formuleerden en hiervoor bewijs probeerden te vinden. Geen enkel team heeft echter een scenario proberen te ontcrachten. Er werd alleen gezocht naar bevestigd bewijs. Dit is wel een vorm van tunnelvisie. Ontkrachtend bewijs kan zelfs belangrijker zijn dan bevestigend bewijs, omdat bewijs vóór een scenario nog niet meteen betekent dat dit scenario ook waar is. Door ontkrachtend bewijs te vinden is echter meteen duidelijk dat het scenario niet klopt! Als voorbeeld het volgende: indien DNA-materiaal van een verdachte wordt aangetroffen op de PD, betekent dit nog niet dat de verdachte ook de dader is. Maar indien op de PD dader-DNA wordt aangetroffen dat niet van de verdachte is, dan kan de verdachte de dader niet zijn. Want dan is er sprake van het ontbreken van belastend DNA-materiaal evenals de aanwezigheid van ontlastend DNA-materiaal. In dit geval zegt aangetroffen DNA van een ander dan de verdachte meer dan aangetroffen DNA-materiaal van de verdachte zelf. Uit de serious game bleek wel dat ontlastend aangedragen bewijsmateriaal door de teams direct werd opgepikt. Dit leidde echter niet direct tot uitsluiting als mogelijke verdachte. Dit is vreemd, omdat aan het ontcrachtend bewijs niet de juiste waarde wordt gehecht. Dit is ook een vorm van tunnelvisie, bevestigend bewijs wordt zwaarder gewogen dan ontcrachtend bewijs. Omdat de politie zo graag de dader wil vinden, staat zij meer open voor informatie die wijst op daderschap, dan voor informatie die het daderschap ontcracht. Zeker indien er geen andere verdachte is, zal de politie minder geneigd zijn een verdachte te laten vallen.

De resultaten van de serious game zijn besproken met een docent aan de Politieacademie.¹¹⁸ Hij vond het opvallend dat er geen expliciete tunnelvisie is waargenomen, omdat hij dit tijdens onderzoeken wel regelmatig constateert. Deze docent is ervan overtuigd dat de serious game weinig realistisch is en dat de uitkomsten niet betrouwbaar zijn. Of dit daadwerkelijk het geval is, is de vraag. Uit de serious game blijkt wel dat er sprake is van bepaalde vormen van confirmatiebias met het risico op tunnelvisie, waardoor het optreden van tunnelvisie niet geheel kan worden uitgesloten.

¹¹⁵ Helsloot, Groenendaal & Van 't Padje 2012, p. 50, 59-61.

¹¹⁶ Deze definitie is een combinatie van L. Aarts en de definitie genoemd in de ‘Eindrapportage PVO, 2010’ en overgenomen in: Helsloot & Groenendaal 2012, p. 37.

¹¹⁷ Helsloot, Groenendaal & Van 't Padje 2012, p. 50, 61-62.

¹¹⁸ Helsloot, Groenendaal & Van 't Padje 2012, p. 70.

Van belang is verder dat twee andere respondenten van de Politieacademie aangaven dat in hun onderzoekspraktijk politieke tunnelvisie niet een uitzonderlijk groot probleem lijkt te zijn, maar zo nu en dan wel voorkomt. Deze opvatting komt overeen met de resultaten van de serious game.

Vormen van confirmatiebias, welke tot tunnelvisie kunnen leiden, zijn bij de verschillende teams in de serious game opgetreden. Er was echter geen sprake van tunnelvisie, zoals gedefinieerd in dit onderzoek. Dit kan te maken hebben met het feit dat de onderzochte personen op de hoogte waren van het onderzoek, waardoor zij hun gedrag positief hebben aangepast. Dit wordt het Hawthorne-effect genoemd.¹¹⁹ Maar het kan natuurlijk ook zo zijn dat de teams bewuster zijn van de risico's van tunnelvisie, bijvoorbeeld door publiciteit over gerechtelijke dwalingen. Toch geeft het aantreffen van verschillende vormen van confirmatiebias aan dat het probleem van politieke tunnelvisie nog niet voldoende is ingeperkt. Door alleen te zoeken naar bevestigend bewijs voor een scenario, weinig tot geen onschuldscenario's op te stellen en aan ontlastend bewijs niet het juiste gewicht toe te kennen is de kans aanwezig dat de politie informatie mist, verkeerd waardeert of interpreteert en hierdoor in de verkeerde 'tunnel' terechtkomt.

Algemene conclusie

Uit hoofdstuk 2 en 3 is naar voren gekomen wat tunnelvisie is, in welke vormen het kan optreden, hoe tunnelvisie kan worden verklaard en waardoor het ontstaat. Uit de serious game blijkt dat expliciete tunnelvisie tijdens het opsporingsonderzoek niet voorkomt. De teams waren erg bewust van het risico van tunnelvisie. Bewustwording is kennelijk erg belangrijk bij het voorkomen van expliciete tunnelvisie. Uit het onderzoek bleek wel dat vormen van confirmatiebias optreden. Juist bij deze vormen is de politie zich niet bewust van het risico van tunnelvisie. Het is dan ook van belang de aandacht meer te richten op het voorkomen van confirmatiebias en het onderdrukken van de neigingen ervan. Zo zou er meer gezocht moeten worden naar ontlastend bewijs en moeten onschuldscenario's opgesteld worden.

Ook bij de omgang met informatie lijkt de politie zich niet bewust te zijn van het risico van tunnelvisie. De politie moet informatie kritischer waarderen en interpreteren, omdat hierbij veel fouten worden gemaakt wat kan bijdragen aan het ontstaan van tunnelvisie. Hier speelt zelfreflectie een rol, maar van groot belang is dat anderen de informatie kunnen controleren, omdat de betrokkene zelf vaak geen idee heeft van de mogelijkheid dat bijvoorbeeld de verkregen bekentenis vals is.

Dat bewustwording van belang is blijkt ook uit de besproken theorieën. Tunnelvisie wordt verklaard doordat dissonante informatie spanning oplevert, omdat dissonante informatie vaak leidt tot extra kosten bij het nemen van een beslissing. Om deze spanning te verminderen wordt gekozen voor een bepaalde vorm van confirmatiebias. Indien de politie zich bewuster wordt van de risico's en nadelen van confirmatiebias en bij het zonder meer aannemen van informatie, zal (zeer waarschijnlijk) niet voor deze mogelijkheden worden gekozen om de cognitieve dissonantie te verminderen. In het volgende hoofdstuk ga ik onderzoeken hoe politieke tunnelvisie grotendeels kan worden tegengegaan.

¹¹⁹ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Hawthorne-effect>, geraadpleegd op 4 januari 2014.

Hoofdstuk 4 Tegengaan van politieke tunnelvisie

Uit het vorige hoofdstuk komt naar voren dat tijdens opsporingsonderzoeken een reële kans bestaat op politieke tunnelvisie. In dit hoofdstuk zal ik proberen antwoord te geven op deelvraag 3: “Kan politieke tunnelvisie worden tegengegaan en zo ja, welke ingevoerde maatregelen dragen hieraan bij?” In paragraaf 4.1 worden verschillende uitgangspunten ter preventie van politieke tunnelvisie uiteengezet. In paragraaf 4.2 worden twee programma’s behandeld die onder andere zijn opgezet ter preventie van politieke tunnelvisie. Ik zal bespreken welke relevante maatregelen in deze programma’s worden genomen en wat de effectiviteit en de gevolgen van deze maatregelen zijn, te beginnen met het Programma Versterking Opsporing (PVO) en vervolgens de Commissie evaluatie afgesloten strafzaken (CEAS).

4.1 Uitgangspunten ter preventie van politieke tunnelvisie

Uit hoofdstuk 3 is gebleken dat bewustwording van mogelijke gevaren, controle door anderen bij de omgang met informatie en het onderdrukken van de neigingen van confirmatiebias van belang zijn bij het voorkomen van tunnelvisie. In deze paragraaf zal ik dan ook verschillende uitgangspunten ter preventie van politieke tunnelvisie de revue laten passeren. Ik zal bespreken of en zo ja in hoeverre deze uitgangspunten aansluiten bij mijn visie voor het terugdringen van politieke tunnelvisie.

Zoals uit de vorige hoofdstukken voortvloeit moet de politie informatie kritischer waarderen en interpreteren, omdat hierbij fouten worden gemaakt die kunnen bijdragen aan het ontstaan van tunnelvisie, denk aan fouten van ooggetuigen, valse bekentenissen en onjuiste deskundigenverklaringen. Het is dan ook vanzelfsprekend dat er ten eerste sprake moet zijn van enig gezond wantrouwen ten opzichte van verkregen informatie.¹²⁰ De politie moet de bron achterhalen, onderzoeken waarom deze bron de informatie geeft en de informatie op de juiste manier vastleggen. Door de informatie op de juiste manier vast te leggen, bestaat voor anderen de mogelijkheid de informatie ook te waarderen en te interpreteren. Mede dankzij de besproken theorieën is gebleken dat het van belang is dat de politie zich bewuster wordt van de mogelijke gevaren indien zij de informatie zonder meer aanneemt. Dit zou er (zeer waarschijnlijk) toe leiden dat de politie een meer kritische houding gaat aannemen ten opzichte van de verkregen informatie, wat van belang is om tunnelvisie te voorkomen.

Een tweede uitgangspunt om politieke tunnelvisie te voorkomen is verhoren zoveel mogelijk vastleggen op audio-/video-opnamen. Hierdoor is de kans dat de woorden van de verdachte worden verdraaid of dat de verdachte tijdens het verhoor daderkennis wordt gegeven kleiner, omdat de verhoren kunnen worden teruggekeken.¹²¹ Dit uitgangspunt richt zich op het controleren van de waarde en betekenis van informatie die tijdens een verhoor is verkregen.

Het staat buiten kijf dat door verhoren vast te leggen op audio-/video-opnamen een valse bekentenis kan worden voorkomen of ontdekt. Het is echter de vraag of deze opnamen wel worden bekeken. Om een valse bekentenis te ontdekken moet niet alleen de bekende verklaring worden teruggekeken, maar ook de voorafgaande

¹²⁰ Rassin 2007, p. 130-133.

¹²¹ Rassin 2007, p. 130-133.

verhoren.¹²² Hieruit kan worden geconcludeerd of de bekentenis spontaan is, of de bekentenis is gebaseerd op informatie gegeven door de verhoorders of dat de bekentenis onder ontoelaatbare druk is afgelegd. Vaak worden verdachten vele uren verhoord, waardoor veel tijd en geld in het terugkijken van alle verhoren zal komen te zitten. In paragraaf 4.2.2 zal ik verder ingaan op het registreren van verhoren.

Zoals aangegeven is het onderdrukken van de neiging van confirmatiebias ook van belang bij het voorkomen van tunnelvisie. Dit kan onder andere door het opstellen van onschuldscenario's en door meer te zoeken naar ontlastend bewijs. Dit sluit aan op het derde uitgangspunt, namelijk het werken met alternatieve scenario's. Dit zijn andere scenario's dan het favoriete/waarschijnlijkste scenario.¹²³ Alternatieve scenario's zijn van groot belang, omdat ze voorkomen dat te snel conclusies worden getrokken.¹²⁴ Eveneens bieden ze de mogelijkheid om te vergelijken en het scenario in perspectief te plaatsen. Door bij een misdrijf alle mogelijke opties te overdenken, kan door het onderzoeksteam worden besloten welke scenario's afvallen en welke nader onderzoek vergen. Door verschillende scenario's te onderzoeken wordt voorkomen dat de politie zich teveel op één scenario focust en onterecht in dit scenario gaat geloven. Eveneens kan hierdoor de waarde van bewijs duidelijk worden.¹²⁵ Niet alleen het onderzoeksteam zelf, maar ook derden kunnen worden gevraagd mee te zoeken naar alternatieve scenario's.

De scenario's moeten aan de hand van alle beschikbare informatie worden geëvalueerd.¹²⁶ Dit evalueren moet aan de hand van bevestigende informatie voor het scenario, strijdige informatie en non-informatie. Door ook te zoeken naar ontlastende informatie voor een scenario komt het team erachter waar de zwakke plekken in de bewijsvoering zitten en waar dus extra opsporingsonderzoek gewenst is. Indien echter geen redelijk bewijs wordt gevonden waarom de verdachte onschuldig zou zijn, wordt het scenario versterkt.¹²⁷ Informatie die overeenstemt met meerdere scenario's heeft minder waarde, omdat deze informatie niet daadwerkelijk onderscheid maakt tussen de waarschijnlijkheid van verschillende scenario's. Het scenario dat het meest overeenstemt met de gevonden informatie, dient als meest waarschijnlijk te worden aangemerkt. Dit betekent niet dat dit scenario ook het juiste is en dat de andere scenario's fout zijn. Wel is het volgens het Scheermes van Ockham zo dat hoe meer aannames of onbekende factoren er in een scenario zitten, des te kleiner de kans is dat dit scenario het juiste scenario is.¹²⁸ Met behulp van scenario's kan dus betekenis worden gegeven aan de gevonden informatie.

Over de effectiviteit van alternatieve scenario's om politieke tunnelvisie te voorkomen wordt verschillende gedacht. Zo is het ten eerste erg moeilijk om zinnige alternatieve scenario's te creëren.¹²⁹ Het creëren van zinnige alternatieve scenario's vereist namelijk creativiteit en kennis.¹³⁰ Ten tweede blijkt uit onderzoek van O'Brien

¹²² Bollen 2010, p. 68-69. Rassin baseert zich in zijn boek gedeeltelijk op het boek van Bollen. Het boek van Bollen dat ik voor deze scriptie gebruik is een herziene uitgave van zijn boek uit 2006.

¹²³ Rassin 2007, p. 130-133; Bollen 2010, p. 67-68.

¹²⁴ Rassin 2007, p. 157-160.

¹²⁵ Rassin 2007, p. 140.

¹²⁶ Rassin 2007, p. 157-160.

¹²⁷ Van Koppen & Malsch 2008, p. 25-26.

¹²⁸ Bollen 2010, p. 73.

¹²⁹ Rassin 2010b, p. 212-213.

¹³⁰ Rassin 2007, p. 139.

dat alternatieve scenario's niet altijd helpen om tunnelvisie te voorkomen.¹³¹

Deelnemers die twee alternatieve scenario's hadden uitgewerkt, selecteerden evenveel schuldbevestigende informatie, als deelnemers die dat niet hadden gedaan. Ook werd in dit onderzoek gekeken of nadenken over de onschuld van de verdachte bijdroeg aan het voorkomen van tunnelvisie. Dit bleek wél het geval te zijn. Deze deelnemers hadden minder voorkeur voor belastende informatie dan andere deelnemers. Het is dan ook van belang dat bij het gebruik van alternatieve scenario's ook onschuldsscenario's worden opgesteld indien er sprake is van een verdachte.¹³²

Het is de vraag of een rechercheur tijd zal besteden aan het bedenken en onderzoeken van alternatieve scenario's, indien het gaat om een klip-en-klaarzaak waarin de verdachte overduidelijk de dader lijkt te zijn (denk bijvoorbeeld aan heterdaad).¹³³ Waarom zou je extra onderzoek doen in een zaak die zo klaar als een klontje lijkt? Maar ook in deze zaken is het verstandig om toch enige aandacht te besteden aan alternatieve scenario's. Omdat in klip-en-klaar-zaken maar één verdachte voorhanden is, is de kans op tunnelvisie groot. Zonder het gebruik van alternatieve scenario's zal de (relatief kleine) kans dat de verdachte niet de dader is, waarschijnlijk niet worden ontdekt. Want ook al is er sprake van een klip-en-klaar-zaak, indien geen alternatieve scenario's (kunnen) worden geformuleerd moet ervan uit worden gegaan dat het gevaar van tunnelvisie niet kan worden tegengegaan of dat er zelfs al sprake is van tunnelvisie.¹³⁴ Er wordt dan namelijk besloten aan de hand van satisficing, de eerste verdachte wordt als dader aangemerkt. De mogelijkheid dat iemand anders de dader is wordt niet eens overwogen!

Als vierde uitgangspunt noem ik het inschakelen van derden. Bollen geeft aan dat wie maar lang genoeg aan een bepaalde zaak werkt, vanzelf in een bepaald scenario gaat geloven.¹³⁵ Daarom stelt hij voor om periodiek derden uit te nodigen die niets met de zaak te maken hebben en daarom fris tegen de zaak aankijken. Zelfs geeft Bollen aan om het hele onderzoeksteam te vervangen indien het oplossen van de zaak te lang duurt. Bij dit uitgangspunt wordt dus door anderen gecontroleerd of het team de juiste waarde en betekenis aan informatie heeft gegeven.

Er bestaat twijfel of het inschakelen van derden daadwerkelijk politieke tunnelvisie kan voorkomen. Enerzijds wordt aangegeven dat deze derden nog een frisse blik hebben, waardoor ze meer openstaan voor alternatieve scenario's.¹³⁶ Anderzijds kan bij het onderzoeksteam de houding ontstaan dat deze 'derde' van niets weet en niet met deze alternatieven zou komen, indien hij van begin af aan bij het onderzoek betrokken was. Door zo'n houding zal het onderzoeksteam weinig aannemen van deze 'derde'. Ook het is de vraag of de 'derde' niet meegevoerd wordt in het enthousiasme van het team en in dezelfde 'tunnel' terecht komt. Hierdoor wordt het team bevestigd in zijn scenario waardoor tunnelvisie kan worden versterkt. In het PVO wordt deze 'derde' geïntroduceerd als 'tegenspreker' bij de politie.¹³⁷ In de volgende paragraaf zal ik verder ingaan op tegenspraak ter preventie van politieke tunnelvisie.

¹³¹ Dit onderzoek is overgenomen in: Rassin 2010b, p. 212-213.

¹³² Helsloot & Groenendaal 2012, p. 40.

¹³³ Rassin 2007, p. 133.

¹³⁴ Rassin 2007, p. 158-159.

¹³⁵ Rassin 2007, p. 130-133; Bollen 2010, p. 78-79.

¹³⁶ Rassin 2007, p. 151.

¹³⁷ Bollen 2010, p. 77-78.

Conclusie

Van de verschillende uitgangspunten die ik hierboven heb behandeld, ben ik voornamelijk ingegaan op het belang van alternatieve scenario's. Door alternatieve scenario's kan de neiging tot confirmatiebias worden onderdrukt, doordat onschuldscenario's moeten worden opgesteld en niet alleen op zoek mag worden gegaan naar bevestigende informatie, maar ook naar strijdige informatie. Door de scenario's aan de hand van alle beschikbare informatie te evalueren kan het team scenario's uitsluiten en nader onderzoek doen naar waarschijnlijke scenario's. Bij de evaluatie wordt non-informatie eruit gefilterd. Door het besluitvormingsproces door middel van alternatieve scenario's zorgvuldiger te laten verlopen wordt de kans op politieke tunnelvisie verkleind.¹³⁸ Want in plaats van één scenario, moeten meerdere alternatieve scenario's worden getoetst aan het bewijs.¹³⁹

Gezond wantrouwen ten opzichte van informatie is een ander uitgangspunt. De politie moet zich bewuster worden van de mogelijke gevaren van het zonder meer aannemen van informatie. Door bewustheid van de gevaren zal de politie de verkregen informatie kritischer gaan waarderen en interpreteren. Andere uitgangspunten die zich richten op de waarde en betekenis van informatie zijn audio-/video-opnamen van verhoren en tegenspraak. Bij deze uitgangspunten wordt door anderen gecontroleerd of de juiste waarde en betekenis is gegeven aan de verkregen informatie. Of deze uitgangspunten tunnelvisie daadwerkelijk zouden kunnen terugdringen, bespreek ik in paragraaf 4.2.1.

Tenslotte wil ik benadrukken dat tunnelvisie nooit volledig kan worden tegengegaan.¹⁴⁰ Verschillende vormen van tunnelvisie treden namelijk onbewust op, zoals de neigingen van confirmatiebias. Deze neigingen blijven bestaan, maar kunnen uiteraard wel worden onderdrukt. Eveneens is tunnelvisie niet perse een negatief verschijnsel, omdat het helpt orde te scheppen in de vele ervaringen en waarnemingen die mensen te verduren krijgen en indien men in de juiste tunnel zit, tunnelvisie het opsporingsproces zelfs kan versnellen.¹⁴¹ Maar dan moet de politie wel 'bewust' zijn van het tunnelen, om grove fouten te voorkomen.

4.2 Ingevoerde maatregelen

In deze paragraaf zal ik verschillende maatregelen behandelen welke onder andere zijn ingevoerd ter preventie van politieke tunnelvisie. Deze maatregelen maken onderdeel uit van de volgende programma's: het PVO en de CEAS. Ik zal deze maatregelen behandelen om te onderzoeken wat er al wordt gedaan om politieke tunnelvisie tegen te gaan en in hoeverre (de ideeën achter) de besproken uitgangspunten in de maatregelen zijn terug te zien.

4.2.1 Programma Versterking Opsporing

¹³⁸ Rassin 2007, p. 160.

¹³⁹ Rassin 2010a, p. 5.

¹⁴⁰ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 39.

¹⁴¹ Helsloot, Groenendaal & Van 't Padje 2012, p. 39-40.

Het PVO is een deelprogramma van het Programma Versterking Opsporing en Vervolg (PVOeV), dat is opgestart naar aanleiding van het onderzoek door de commissie Posthumus als gevolg van de onterechte veroordeling in de Schiedammer parkmoord.¹⁴² Het PVO zou de kwaliteit van het opsporingsproces moeten verbeteren, zodat tunnelvisie tijdens het opsporings- en vervolgingsproces kan worden voorkomen. Maatregelen van het PVO die zijn ingevoerd om politieke tunnelvisie te voorkomen of die naar mijn idee mogelijk tunnelvisie kunnen voorkomen zullen de revue passeren. Ook zal worden aangegeven wat de effectiviteit en de gevolgen van deze maatregelen zijn.

Tegenspraak en review

Tegenspraak is ingevoerd om ervoor te zorgen dat bij complexe onderzoeken naar zware misdrijven gemaakte fouten (mogelijk als gevolg van politieke tunnelvisie) niet onopgemerkt blijven.¹⁴³ Tegenspraak houdt in dat beslissingen intern op een gestructureerde wijze, door niet bij het onderzoek betrokken medewerkers, worden getoetst. Er wordt gekeken of de genomen conclusies op basis van de verkregen informatie wel getrokken hadden mogen worden. Tegenspraak is dus een vorm van kritische reflectie binnen de organisatie.¹⁴⁴ Tegenspraak kan plaatsvinden bij het OM en de politie. Ik zal me hier beperken tot tegenspraak bij de politie.

Indien tot tegenspraak wordt besloten, zal dit worden gedaan door één of enkele gekwalificeerde leden van de politie, die geen deel hebben uitgemaakt van het onderzoeksteam.¹⁴⁵ De tegenspreker zal genomen en nog te nemen beslissingen in het onderzoek doornemen met de teamleider.¹⁴⁶ Na beoordeling zal de tegenspreker een verslag opmaken van zijn oordeel over het onderzoek, dat beschikbaar is voor het onderzoeksteam en het OM.

De wijze waarop tegenspraak in de praktijk vorm krijgt, hangt sterk af van de persoon van de tegenspreker.¹⁴⁷ De tegenspreker beschikt over een grote mate van autonomie, doordat regelingen over tegenspraak slechts handvatten bieden. Tegensprekers kunnen zelf kiezen dicht op het team te staan of op afstand. Door dicht op het team te staan, kiezen tegensprekers voor een grotere betrokkenheid, waardoor zij beter weten wat er binnen het team speelt en meer invloed op het team kunnen uitoefenen. Keerzijde hiervan is dat tegensprekers meegaan in de gedachtegang van het team waardoor zij niet meer objectief naar de zaak kunnen kijken. Het blijkt dan ook dat de meeste tegensprekers neigen naar distantie. Dit heeft als nadeel dat ze minder goed op de hoogte zijn van mogelijke tunnelvisie binnen het team en daarop minder invloed kunnen uitoefenen. Een oplossing voor dit dilemma is bij verschillende korpsen ingevoerd. Hier wordt de tegenspreker dicht op het team geplaatst, maar heeft hij een coach die zich distantieert van het team en de tegenspreker kan begeleiden en adviseren, met als doel tunnelvisie bij de tegenspreker te voorkomen. Dit kan ook worden bereikt

¹⁴² Helsloot & Groenendaal 2012, p. 6.

¹⁴³ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut, *Versterking opsporing en vervolging naar aanleiding van het evaluatierapport van de Schiedammer Parkmoord*, 4 november 2005, p. 18-19.

¹⁴⁴ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut, *Uitwerking van de maatregelen vanuit het rapport 'Versterking opsporing en vervolging'*, 1 augustus 2006, p. 12.

¹⁴⁵ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 20.

¹⁴⁶ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 19.

¹⁴⁷ R. Salet & J. Terpstra, 'Tegenspraak bij de politie. Distantie, betrokkenheid en doorwerking', *Proces* 2013, 92, 1, p. 21-25.

door twee tegensprekers in te zetten, de ene tegenspreker staat dicht op het team, de andere blijft op afstand. Op deze manier kan tunnelvisie beter worden ontdekt en voorkomen, zonder dat de tegenspreker zelf in de 'tunnel' belandt.

Het formele doel van tegenspraak is het tegengaan of voorkomen van politieke tunnelvisie.¹⁴⁸ Maar in de praktijk blijkt een bredere invulling te worden gegeven aan het doel van tegenspraak. Uit onderzoek is gebleken dat de meeste VKL-teams positief zijn over tegenspraak.¹⁴⁹ Tegenspraak leidt namelijk tot goede adviezen, verbeterpunten ten aanzien van interne procedures en bevestiging van de richting van het onderzoek. De VKL-teams kunnen echter geen voorbeeld geven uit de eigen praktijk waarin tegenspraak politieke tunnelvisie heeft voorkomen. De teams zijn dan ook van mening dat tegenspraak niet primair gericht zou moeten zijn op het voorkomen van tunnelvisie. Ook uit ander onderzoek is gebleken dat in alle onderzochte gevallen tegenspraak niet heeft gezorgd voor een radicale wending in het onderzoek.¹⁵⁰ Dat uit onderzoek niet is gebleken dat tegenspraak tunnelvisie daadwerkelijk heeft voorkomen is niet onverwacht. Zoals aangegeven komt expliciete tunnelvisie weinig voor, de politie is zich namelijk erg bewust van de risico's van tunnelvisie. Vormen van confirmatiebias blijken tijdens opsporingsonderzoeken wel op te treden. Door de positieve effecten van tegenspraak zal de waardering en interpretatie van informatie door anderen worden gecontroleerd en bestaat de kans dat verschillende neigingen van confirmatiebias worden onderdrukt. Bijvoorbeeld doordat de tegenspreker opmerkt dat er niet gezocht wordt naar ontlastend bewijs. Op deze manier draagt tegenspraak wel bij aan het voorkomen van politieke tunnelvisie.

Een review is een diepgaande systematische herbeoordeling van alle onderzoeksinformatie en de daarop genomen beslissingen.¹⁵¹ Er mag nog geen rechtelijke uitspraak zijn gedaan in de zaak.¹⁵² De herbeoordeling is diepgaander dan tegenspraak. Een gezamenlijk team van externe gekwalificeerde medewerkers van politie en OM zal, indien nodig aangevuld met externe deskundigen, de herbeoordeling uitvoeren.¹⁵³ Het doel van de review is om in niet-opgeloste zaken nieuwe aanknopingspunten te vinden voor nader onderzoek of om in zaken waar een duidelijke verdachte is te onderzoeken of voldoende bewijs aanwezig is. Bij twijfel wordt nagegaan of andere onderzoeksrichtingen wel uitgesloten hadden mogen worden. Er wordt dus gekeken of het onderzoek wel goed is uitgevoerd. Van de uitkomsten van de review wordt een verslag opgemaakt dat wordt verstrekt aan het College van procureurs-generaal.¹⁵⁴ De hoofdofficier zal (samen met de politiechef) conclusies verbinden aan deze uitkomsten.

Bij een review staat waarheidsvinding centraal.¹⁵⁵ Om het risico van politieke tunnelvisie uit te sluiten, worden leden van het reviewteam gezocht buiten de politieregio waar het onderzoek naar het strafbare feit loopt.¹⁵⁶ Ook wordt, indien uit de

¹⁴⁸ Salet & Terpstra 2013, p. 25-26.

¹⁴⁹ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 24-25.

¹⁵⁰ Salet & Terpstra 2013, p. 27.

¹⁵¹ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 18.

¹⁵² Landelijk programmabureau versterking opsporing, *Eindrapportage PVO. Landelijk beeld implementatie PVO bij de politie*, januari 2010, p. 20.

¹⁵³ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 18, 22.

¹⁵⁴ Artikel 5 Protocol review (tweede beoordeling), Stcrt. 3 december 2012, 24713.

¹⁵⁵ Artikel 1 Aanwijzing review (tweede beoordeling), Stcrt. 3 december 2012, 24713.

¹⁵⁶ Artikel 4 Aanwijzing review (tweede beoordeling), Stcrt. 3 december 2012, 24713.

review nieuw onderzoek nodig blijkt, het vervolgonderzoek uitgevoerd door andere medewerkers.¹⁵⁷

Het moge duidelijk zijn dat review, net zoals tegenspraak, erg arbeidsintensief is en extra beslag legt op de capaciteit van politiemensen en leden van het OM.¹⁵⁸ Daarom moeten deze instrumenten ook beperkt worden tot een kleine categorie van gevoelige zaken. Er zijn bepaalde criteria waaraan voldaan moet worden wil tegenspraak verplicht of facultatief zijn.¹⁵⁹ Voor reviewzaken moet aan dezelfde criteria worden voldaan als tegenspraak,¹⁶⁰ maar het aanvullend criterium is dat er sprake moet zijn van het uitzonderlijke geval dat het onderzoek vastloopt of dreigt vast te lopen, dan wel dat de bewijspositie in hoge mate problematisch is. Tegenspraak en review worden dus alleen in uitzonderlijke zaken ingezet.

Tegenspraak en review komen overeen met het uitgangspunt 'het inschakelen van derden'. Door het inschakelen van derden wordt gecontroleerd of het opsporingsonderzoek wel goed wordt of is uitgevoerd. Er wordt onder andere gekeken of het team de verkregen informatie in het onderzoek goed heeft gewaardeerd en geïnterpreteerd. Tegensprekers en leden van het reviewteam zullen minder vatbaar zijn voor vormen van confirmatiebias en dus tunnelvisie. Mensen 'kiezen' voor vormen van confirmatiebias, omdat ze dissonante informatie willen ontlopen of verminderen. Dissonante informatie leidt namelijk tot spanning, vanwege extra te maken kosten voor het nemen van een beslissing. Tegensprekers en leden van het reviewteam hebben tot doel mogelijke fouten in een onderzoek op te merken, waardoor voor hen geen extra kosten zijn verbonden aan het afstappen van een scenario. Dissonante informatie leidt voor hen in veel mindere mate tot spanning, waardoor niet snel gekozen zal worden voor vormen van confirmatiebias. Dit in tegenstelling tot het opsporingsteam.

Grotendeels komen tegenspraak en review dus overeen met mijn visie over hoe politieke tunnelvisie kan worden tegengegaan. Maar om tunnelvisie te voorkomen is het vooral van belang dat wordt nagegaan of er ook bewijs is dat de verdachte vrijpleit.¹⁶¹ Tegenspraak en review zijn hier echter niet op gericht. Juist indien tegensprekers of leden van een reviewteam onderzoeken of er bewijs is dat de verdachte vrijpleit (door niet alleen te zoeken naar bevestigend bewijs en door ook onschuldscenario's op te stellen), kan mogelijke tunnelvisie worden opgemerkt. Hierdoor zal ook meer nadruk worden gelegd op het onderdrukken van de neiging van confirmatiebias, wat eveneens van belang is voor het voorkomen van tunnelvisie.

Raamwerk Team Grootschalige Opsporing

In 2004 is het raamwerk TGO ingevoerd.¹⁶² Het raamwerk TGO is in het PVO bijgesteld en verscherpt tot een 'nieuw raamwerk TGO'. Dit raamwerk bevat standaarden voor de samenstelling van het team, certificering, werkwijzen en kwaliteitseisen in geval van zware en complexe rechercheonderzoeken waar een TGO moet worden ingezet. De leden van een TGO zijn ervaren en op verschillende gebieden

¹⁵⁷ Artikel 5 Aanwijzing review (tweede beoordeling), Stcrt. 3 december 2012, 24713.

¹⁵⁸ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 19-21.

¹⁵⁹ Voor meer informatie over de criteria voor tegenspraak zie: Salet & Terpstra 2013, p. 19-20.

¹⁶⁰ Voor de specifieke criteria van review zie: artikel 2 Aanwijzing review (tweede beoordeling), Stcrt. 3 december 2012, 24713.

¹⁶¹ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 40-41.

¹⁶² Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 23.

opgeleid tot gecertificeerde deskundigen.¹⁶³ Een TGO-waardig onderzoek kent dezelfde eisen als tegenspraak.¹⁶⁴ Of de TGO-structuur politieke tunnelvisie kan voorkomen zal ik hieronder behandelen.

De teamleider TGO richt zich behalve op de inhoud nu ook nadrukkelijk op het proces en reflectie.¹⁶⁵ Een belangrijke functie van de teamleider is dan ook het (laten) ontwikkelen en toetsen van alternatieve scenario's. Hierbij wordt de teamleider geholpen door de strategisch verantwoordelijke van het TGO die hem continu dwingt gemaakte keuzes in het onderzoek te verantwoorden door kritische vragen te stellen, alternatieve aannames en scenario's te bedenken, informatie te toetsen op consistentie etc. Ook binnen de TGO's zal reflectie een grote rol innemen door middel van werkoverleg, briefing, brainstormsessies met experts en evaluatie achteraf.¹⁶⁶

Uit onderzoek blijkt dat de meeste VKL-teams positief zijn over de huidige TGO-structuur.¹⁶⁷ Zo gaven verschillende leden van de VKL-teams aan dat de vaste bemensing van de VKL leidt tot een hogere kwaliteit van het werk en tot minder fouten. Teamleden weten namelijk wat ze van elkaar mogen verwachten, kennen elkaars zwakke en sterke kanten waardoor ze beter op elkaar kunnen inspelen. Eveneens leidt de TGO-structuur volgens de VKL-teams tot meer beschikbare capaciteit voor het opsporingsonderzoek. Wel geven verschillende VKL-teams aan dat er nog altijd sprake is van capaciteitstekort, waardoor de druk op het team wordt verhoogd en teams zich daarom eerder gaan focussen, wat politieke tunnelvisie in de hand kan werken. Ook wordt aangegeven dat de vaste rollen binnen de VKL-teams bijdragen aan de efficiency en de kwaliteit van het werk. Door de vaste rollen is minder coördinatie noodzakelijk en kan ieder lid zich specialiseren in zijn of haar taken, wat bijdraagt aan een hogere kwaliteit van het werk.

Onderdelen van de TGO-structuur komen overeen met mijn visie om tunnelvisie tegen te gaan. Zo draagt het gebruik van alternatieve scenario's bij aan het onderdrukken van de neigingen van confirmatiebias en is er sprake van controle door anderen bij de omgang met informatie door de grote mate van reflectie binnen de TGO's. Dat met cijfers en concrete voorbeelden niet kan worden aangetoond dat de TGO-structuur daadwerkelijk bijdraagt aan extra succesvol opgeloste zaken en minder fouten is niet onverwacht, omdat expliciete tunnelvisie weinig voorkomt.¹⁶⁸

De Landelijke Deskundigheidsmakelaardij

Mede naar aanleiding van het PVO is de Landelijke Deskundigheidsmakelaardij (LDM) doorontwikkeld.¹⁶⁹ De LDM voorziet in de behoefte om betrouwbare deskundigen op juiste wijze in te kunnen zetten bij rechercheonderzoeken.¹⁷⁰ Net zoals bij het NRGD moeten deskundigen bij het LDM aan bepaalde kwaliteitseisen voldoen en werken volgens een gedragscode.¹⁷¹ Het LDM en de NRGD sluiten op elkaar aan; in de

¹⁶³ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2006, p. 7.

¹⁶⁴ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 27; Salet & Terpstra 2013, p. 19-20.

¹⁶⁵ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 25.

¹⁶⁶ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 19.

¹⁶⁷ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 22-23.

¹⁶⁸ Helsloot & Groenendaal 2012, p. 22-24.

¹⁶⁹ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 62.

¹⁷⁰ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2006, p. 35.

¹⁷¹ I. Gonzales, 'Het instituut van de Landelijke Deskundigheidsmakelaar', *NJB* 2012, 770, p. 2-3.

opsporingsfase van het onderzoek kunnen onderzoeksleiders via het LDM een beroep doen op deskundigen. In de fase daarna kan een beroep worden gedaan op het NRGD.

Uit een effectmeting blijkt dat van de 196 respondenten (voornamelijk rechercheurs en TGO-leiders) 90 procent de bemiddeling van de LDM als (zeer) nuttig ervaart.¹⁷² Ook leiden de kwaliteitseisen waaraan de deskundigen moeten voldoen volgens de respondenten tot een kwalitatief goede inbreng van de deskundige in het opsporingsonderzoek. Eveneens blijkt dat in 77 procent van de opgeloste zaken een LDM-deskundige heeft bijgedragen aan de oplossing van de zaak. Zoals aangegeven in paragraaf 3.2 lijkt het NRGD wel geschikt om onderscheid te maken tussen geschikte en ongeschikte deskundigen met een meer algemene kennis, maar niet voor wetenschappelijke topdeskundigen. Dit is naar mijn idee ook bij de LDM het geval, waardoor de kwaliteit van de deskundigen (beter) kan worden gegarandeerd. Maar de verklaringen van deskundigen – die nu deel zouden uitmaken van de LDM – zijn over het algemeen inhoudelijk juist, al worden ze door de politie soms wel verkeerd geïnterpreteerd. De LDM richt zich niet in grote mate op dit struikelblok (het verkeerd interpreteren van de verklaring), waardoor de LDM naar mijn idee politieke tunnelvisie niet voldoende kan voorkomen.

Audiovisuele en auditieve registratie van verhoren

In het PVO is gekozen om als controlemiddel bepaalde verhoren audiovisueel of auditief te registreren.¹⁷³ Uitgangspunt blijft een zakelijke schriftelijk vastlegging van de aangifte, verklaring of verhoor.¹⁷⁴ De Aanwijzing “Auditief en audiovisueel registreren van verhoren van aangevers, getuigen en verdachten” geeft aan in welke gevallen auditieve of audiovisuele registratie verplicht of facultatief is. Of registratie verplicht of facultatief is, is afhankelijk van de ernst van het delict, de persoon van degene die bij het delict betrokken is of het type verhoor. Het doel van het registreren van verhoren is het belang van de waarheidsvinding.¹⁷⁵

Zoals aangegeven staat het naar mijn idee buiten kijf dat audio-/video-opnamen valse bekentenissen kunnen voorkomen of ontdekken. Door terugkijken kan grote druk voorafgaand aan een bekentenis, mogelijk gegeven daderkennis en emoties van verdachten worden ontdekt, waardoor de waarde van de bekentenis kan worden geschat. Maar zoals aangegeven is het de vraag of alle opnamen van de verhoren zullen worden bekeken, omdat hier veel tijd en geld in gaat zitten.¹⁷⁶ Ook is naar aanleiding van het Salduz-arrest een nieuwe aanwijzing geïmplementeerd waarmee de mogelijkheid tot de aanwezigheid en het raadplegen van een advocaat, voorafgaand aan het politieverhoor, is geregeld.¹⁷⁷ Hierdoor wordt de kans op valse bekentenissen ook teruggebracht, omdat de meeste verdachten na het raadplegen van hun advocaat zich beroepen op hun zwijgrecht.¹⁷⁸ Doordat verdachten zich beroepen op hun zwijgrecht verdwijnt wel een bron van informatie voor de politie, wat nadelig is voor het opsporingsonderzoek.

Door het registreren van verhoren kan de waarde en betekenis van informatie die tijdens een verhoor is gekregen (door derden) worden gecontroleerd. Dit is zoals gezegd

¹⁷² Landelijk programmabureau versterking opsporing 2010, p. 25.

¹⁷³ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2006, p. 20.

¹⁷⁴ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 44.

¹⁷⁵ Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005, p. 43.

¹⁷⁶ Bollen 2010, p. 68-69.

¹⁷⁷ Landelijk programmabureau versterking opsporing 2010, p. 29.

¹⁷⁸ Bollen 2010, p. 69.

van belang bij het voorkomen van tunnelvisie. Derden kunnen letterlijk terugluisteren wat er tijdens een verhoor is gezegd, terwijl bij de verslaglegging in een proces-verbaal informatie verkeerd op papier kan worden gezet. Eveneens zullen verhoorders door de registratie minder snel afwijken van het verhoorprotocol en minder druk op de verdachte uitoefenen dan nu het geval is, wat de kans op een valse bekentenis vermindert. Om ervoor te zorgen dat de registratie van verhoren daadwerkelijk bijdraagt aan het voorkomen van tunnelvisie is het wel van belang dat verhoren – indien daar aanleiding voor is – worden teruggekeken. Want door het terugkijken van verhoren kan de waarde en betekenis van de verkregen informatie worden gecontroleerd en zullen verhoorders zich tijdens het verhoor beter aan de regels houden.

4.2.2 Commissie evaluatie afgesloten strafzaken

Na de Schiedammer parkmoord ontstond onrust over het feit dat er meer zaken konden zijn waarin niet alle relevante informatie aan de rechter zou zijn voorgelegd met mogelijk als gevolg een gerechtelijke dwaling.¹⁷⁹ Naar aanleiding van deze onrust werd de CEAS ingesteld wiens taakopdracht inhoudt “om door middel van onderzoek na te gaan of zich in een specifieke strafzaak in de opsporing, vervolging en/of de presentatie van het bewijs ter terechtzitting ernstige manco’s hebben voorgedaan die een evenwichtige beoordeling van de feiten door de rechter in de weg hebben gestaan. Om staatsrechtelijke redenen blijft de rol van de zittende magistratuur in dit onderzoek buiten beschouwing.”¹⁸⁰ In 2012 zijn door de inwerkingtreding van de ‘Wet hervorming herziening ten voordele’ de taken van de CEAS overgegaan naar de procureur-generaal en is de CEAS opgehouden te bestaan.¹⁸¹ Desondanks is de CEAS-regeling wel relevant om te behandelen vanwege de reden van invoering, namelijk het ontdekken van mogelijke gerechtelijke dwalingen. Politie tunnelvisie kan een gerechtelijke dwaling veroorzaken, vandaar dat ik wil behandelen of de CEAS daadwerkelijk gerechtelijke dwalingen (en daarmee politie tunnelvisie) kan ontdekken en misschien zelfs voorkomen.

De Toegangscommissie beoordeelt of de ingediende verzoeken ontvankelijk zijn.¹⁸² Ten eerste moet sprake zijn van een schriftelijk en deugdelijk gemotiveerd verzoek, gedaan door een professioneel bij de zaak betrokken (oud-)functionaris van een opsporingsinstantie, het OM, het NFI of een wetenschapper die de zaak heeft geanalyseerd en hieraan een wetenschappelijke publicatie heeft gewijd.¹⁸³ In dit verzoek moet worden aangegeven wat de bijzonderheden zijn van de zaak en wat er volgens de indiener zou zijn misgegaan.¹⁸⁴ Ten tweede moet sprake zijn van een onherroepelijke veroordeling voor een feit waarop twaalf jaar of meer gevangenisstraf is gesteld en/of waardoor de rechtsorde ernstig is geschokt. Juist bij ernstige strafzaken is er de wens tot een snelle oplossing van de zaak, waardoor deze zaken vatbaarder zijn voor

¹⁷⁹ J. de Ridder, C.M. Klein Haarhuis & W.M. de Jongste, *De CEAS aan het werk. Bevindingen over het functioneren van de Commissie Evaluatie Afgesloten Strafzaken 2006-2008*, Den Haag: WODC 2008, p. 20.

¹⁸⁰ Instellingsbesluit CEAS, *Stcrt.* 13 april 2006, 74, p. 16, artikel 2.

¹⁸¹ Intrekking instellingsbesluit CEAS, *Stcrt.* 29 september 2012, 19575.

¹⁸² De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 5-6.

¹⁸³ Instellingsbesluit CEAS, *Stcrt.* 13 april 2006, 74, p. 16, artikel 4.

¹⁸⁴ M.S. Groenhuijsen, ‘Evaluatie van afgesloten strafzaken en de offensieve rol van de strafbalie’, *DD* 2006, 32, p. 1.

tunnelvisie.¹⁸⁵ Als aan deze punten wordt voldaan, dan wordt de zaak doorverwezen voor nader onderzoek door een driemanschap.¹⁸⁶

Het driemanschap wordt gekozen uit de pool van CEAS-leden en bestaat uit een advocaat-generaal, een externe deskundige in de strafwetenschappen en een deskundige op het terrein van de politie.¹⁸⁷ Dit driemanschap zal het proces van waarheidsvinding zoveel mogelijk overdoen door dossieronderzoek, interviews met betrokken politiemedewerkers, zaakofficieren en deskundigen.¹⁸⁸ Ook kunnen getuigen opnieuw worden ondervraagd of kunnen nieuwe aanwijzingen worden onderzocht. De driemanschappen hebben geen (specifieke) bevoegdheden, maar dit heeft in de praktijk geen problemen opgeleverd.¹⁸⁹ Naar aanleiding van de uitkomsten van het onderzoek kan het driemanschap besluiten het College van procureurs-generaal advies te geven om een nieuw opsporingsonderzoek of een herzieningsonderzoek te starten.¹⁹⁰ Het College beslist zelf of zij het advies opvolgt.

Uit de CEAS-evaluatie is gebleken dat in bijna twee jaar ‘slechts’ negen serieuze verzoeken zijn ingediend, waarvan er uiteindelijk drie zijn onderzocht.¹⁹¹ Van deze drie zaken bleek in twee gevallen sprake te zijn geweest van een gerechtelijke dwaling. Hieruit kan worden opgemaakt dat de CEAS wel degelijk een gerechtelijke dwaling kan ontdekken. Maar het valt niet uit te sluiten dat bepaalde zaken ten onrechte niet zijn onderzocht en/of uit het onderzoek niet bleek dat sprake kon zijn van een gerechtelijke dwaling.¹⁹² Wil de CEAS onderzoeken of zich “ernstige manco’s hebben voorgedaan die een evenwichtige beoordeling van de feiten door de rechter in de weg hebben gestaan”, dan moet ook onderzoek worden gedaan naar de inhoudelijke juistheid van de beslissing.¹⁹³ Fouten en gebreken in de opsporing en vervolging kunnen dus niet los worden gezien van de berechting. Door de restrictie op het beoordelen van de rechtelijke beslissing, konden verschillende mogelijke gebreken door de CEAS niet (volledig) worden onderzocht.¹⁹⁴ Maar doordat de CEAS zijn besluiten wel zodanig moet beargumenteren zodat de keuzes en motivering van de CEAS kenbaar en begrijpelijk zijn, kunnen verkeerde keuzes van de CEAS wel worden ontdekt.¹⁹⁵

Door de CEAS wordt gecontroleerd of het gedane (opsporings)onderzoek in een specifieke strafzaak goed is uitgevoerd. De uitkomsten van het onderzoek kunnen leiden tot een aanbeveling voor een nieuw opsporingsonderzoek of voor een herzieningsonderzoek. Deze controle vindt plaats na een onherroepelijke veroordeling, waardoor de CEAS politieke tunnelvisie in een specifieke strafzaak niet kan voorkomen, maar corrigeert. Door correctie wordt de bewustwording van het gevaar van politieke tunnelvisie vergroot, wat helpt bij het voorkomen van politieke tunnelvisie in de toekomst. Op deze manier kan de CEAS dus wel preventief werken. Eveneens zullen CEAS-leden – net zoals tegensprekers en leden van het reviewteam – minder vatbaar

¹⁸⁵ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 26.

¹⁸⁶ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 6.

¹⁸⁷ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 6-7.

¹⁸⁸ Instellingsbesluit CEAS, *Stcrt.* 13 april 2006, 74, p. 16, artikel 3.

¹⁸⁹ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 7-8, 27.

¹⁹⁰ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 23.

¹⁹¹ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 6; Helsloot & Groenendaal 2012, p. 32.

¹⁹² De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 9.

¹⁹³ P.A.M. Mevis, ‘Verruiming van de herzieningsregeling’, *DD* 2007, 16, p. 1-2.

¹⁹⁴ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 9.

¹⁹⁵ De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008, p. 28.

zijn voor vormen van confirmatiebias, omdat ze het doel hebben mogelijke fouten in een onderzoek op te merken.

Algemene conclusie

Uit de vorige hoofdstukken is naar voren gekomen wat tunnelvisie is, hoe tunnelvisie kan worden verklaard en waardoor tunnelvisie ontstaat. Mede aan de hand hiervan heb ik aangegeven waarop geconcentreerd moet worden om politieke tunnelvisie tegen te gaan. Bewustwording van risico's is van groot belang, evenals de controle door anderen bij de omgang van informatie en het onderdrukken van de neigingen van confirmatiebias.

Ik heb verschillende uitgangspunten ter preventie van politieke tunnelvisie behandeld. Alle besproken uitgangspunten komen met mijn visie over hoe tunnelvisie kan worden tegengegaan overeen. Door 'gezond wantrouwen ten opzichte van verkregen informatie', 'het registreren van verhoren', 'het werken met alternatieve scenario's' en 'het inschakelen van derden' kan tunnelvisie worden voorkomen.

Vervolgens ben ik gaan kijken in hoeverre deze uitgangspunten terug te zien zijn in de huidige maatregelen ter preventie van politieke tunnelvisie. Van het PVO heb ik verschillende maatregelen besproken. Bij de maatregel tegenspraak en review wordt 'het inschakelen van derden' teruggezien. Door tegenspraak en review worden de waarde en betekenis van informatie door anderen gecontroleerd en kunnen verschillende neigingen van confirmatiebias worden onderdrukt. In het Raamwerk TGO komen 'het werken met alternatieve scenario's' en 'gezond wantrouwen ten opzichte van verkregen informatie' terug. Wel is het van belang dat bij het gebruik van alternatieve scenario's ook onschuldscenario's worden opgesteld én dat wordt gezocht naar bevestigende en strijdige informatie. Indien dit niet het geval is, zullen de neigingen van confirmatiebias namelijk niet worden onderdrukt. De maatregel audiovisuele en auditieve registratie van verhoren sluit uiteraard aan op het uitgangspunt 'het registreren van verhoren'. Door registratie kan achteraf door anderen worden beoordeeld wat de waarde en betekenis is van tijdens het verhoor verkregen informatie. In de LDM kan geen van de besproken uitgangspunten worden teruggezien. Wel kan door de LDM de kwaliteit van deskundigen worden gegarandeerd, maar wordt niet voorzien in de behoefte dat de verklaring op juiste wijze door de politie wordt geïnterpreteerd. Vandaar dat deze maatregel naar mijn idee niet voldoende kan bijdragen aan het voorkomen van tunnelvisie.

Een ander programma is de CEAS. Door de maatregelen van de CEAS wordt gecontroleerd of het (opsporings)onderzoek goed is uitgevoerd. Dit sluit aan bij het uitgangspunt 'het inschakelen van derden'. De CEAS is vooral gericht op het corrigeren van politieke tunnelvisie in plaats van het voorkomen. Maar door correctie wordt wel de bewustwording van het gevaar van politieke tunnelvisie vergroot, wat tunnelvisie in de toekomst kan helpen voorkomen.

De maatregelen van de CEAS en verschillende maatregelen van het PVO dragen al bij aan het corrigeren of voorkomen van tunnelvisie. Ik zie echter wel mogelijkheden om verschillende maatregelen te verbeteren. In de conclusie zal ik ingaan op deze verbeterpunten en ook andere mogelijkheden aandragen om politieke tunnelvisie te voorkomen. Maar zoals aangegeven is het van belang te blijven realiseren dat politieke tunnelvisie tot op zekere hoogte onontkoombaar is.

Hoofdstuk 5 Conclusie

Het doel van deze scriptie is om antwoord te krijgen op de volgende probleemstelling: *“Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing en wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?”* Om de probleemstelling te onderzoeken heb ik mij geconcentreerd op de volgende deelvragen:

- 1) “Wat is tunnelvisie?”;
- 2) “Is er sprake van tunnelvisie bij de opsporing en zo ja, waardoor ontstaat politieke tunnelvisie?”; en
- 3) “Kan politieke tunnelvisie worden tegengegaan en zo ja, welke ingevoerde maatregelen dragen hieraan bij?”

De conclusie valt uiteen in twee paragrafen. In paragraaf 5.1 zal ik mij concentreren op de eerste twee deelvragen en het eerste deel van de probleemstelling: *“Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing?”*. In paragraaf 5.2 wordt de derde deelvraag behandeld en het tweede deel van de probleemstelling: *“Wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?”*

5.1 Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing?

Voordat antwoord kan worden gegeven op het eerste deel van de probleemstelling moeten eerst deelvraag 1 en deelvraag 2 worden beantwoord.

Deelvraag 1

De eerste deelvraag luidt als volgt: *“Wat is tunnelvisie?”* Tunnelvisie houdt in dat informatie wordt gemist of ondergewaardeerd, terwijl deze informatie wel van belang is voor het nemen van een weloverwogen beslissing. Het onderwaarderen of missen van informatie komt voort uit de onjuiste overtuiging dat alleen een bepaald scenario waar kan zijn.

In de psychologische literatuur wordt het onderliggende mechanisme aangeduid met het begrip confirmatiebias. Onderzoek naar confirmatiebias laat zien hoe tunnelvisie zich manifesteert. Overkoepelend kan onderscheid worden gemaakt tussen de volgende drie vormen van tunnelvisie. Ten eerste wordt de werkelijkheid niet altijd goed waargenomen. Mensen zien vooral wat ze graag willen of verwachten te zien, wat kan leiden tot bewerking van de werkelijkheid. Ten tweede wordt vooral gezocht naar bevestigende informatie en wordt bevestigende informatie vaak zwaarder gewogen dan ontkrachtende informatie. Hierdoor is de formulering van een hypothese van belang voor de richting waarin het antwoord wordt gezocht en worden sneller dan gerechtvaardigd bepaalde conclusies getrokken. Ten derde is het moment waarop informatie wordt aangeboden van groot belang. Volgens het primacy-effect wordt eerst binnenkomende informatie namelijk zwaarder gewogen en komt beter binnen dan informatie die later wordt meegedeeld.

Deelvraag 2

De tweede deelvraag luidt: *“Is er sprake van tunnelvisie bij de opsporing en zo ja, waardoor ontstaat politieke tunnelvisie?”* De gerechtelijke dwalingen van de Schiedammer parkmoord en de Puttense moordzaak zijn ontstaan als gevolg van politieke tunnelvisie. Er is in Nederland dus sprake van tunnelvisie bij de opsporing.

Deze zaken speelden zich echter jaren geleden af en het is dan ook de vraag of politieke tunnelvisie nog steeds voorkomt. Uit de resultaten van de serious game blijkt dat tijdens team grootschalig opsporingsonderzoeken (TGO-onderzoeken) geen sprake is van expliciete tunnelvisie. Wel treden vormen van confirmatiebias tijdens het opsporingsonderzoek op met het risico op tunnelvisie. Politieke tunnelvisie treedt dus nog steeds op, maar waarschijnlijk wel in mindere mate dan vroeger.

Politieke tunnelvisie ontstaat grotendeels zoals ‘gewone’ tunnelvisie. Mensen hebben onbewust de neiging tot vormen van confirmatiebias en deze neigingen vallen aan de hand van de rationele keuzetheorie en de cognitieve dissonantietheorie gedeeltelijk te verklaren. Dissonante informatie levert namelijk spanning op en om deze spanning te voorkomen of te verminderen gaan mensen op zoek naar bevestigende informatie voor een hypothese en/of vermijden mensen informatie die de hypothese ontkracht. Politie mensen willen, net als mensen in het algemeen, ook deze spanning voorkomen. Door dissonante informatie kan namelijk blijken dat extra geïnvesteerd moet worden voordat een beslissing kan worden genomen of dat de politie de hele tijd de verkeerde persoon heeft verdacht. Hierdoor neigen ook politie mensen ertoe dissonante informatie zoveel mogelijk te ontlopen of te verminderen, vandaar de neiging tot vormen van confirmatiebias. Ook ‘group think’ kan bijdragen aan het ontstaan van politieke tunnelvisie.

Door het zonder meer aannemen van informatie kan ook politieke tunnelvisie ontstaan. Valse bekentenissen, fouten van ooggetuigen en fouten van deskundigen zijn aspecten die ook in Nederland kunnen voorkomen en politieke tunnelvisie in de hand werken. Eveneens wordt informatie – zoals de uitkomsten van het technisch onderzoek – door de politie soms verkeerd geïnterpreteerd. Het is dus van groot belang dat de politie informatie goed waardeert en interpreteert om te voorkomen dat de politie op een verkeerd spoor en daardoor in de verkeerde tunnel terechtkomt als gevolg van onjuiste informatie. Politieke tunnelvisie ontstaat dus doordat de politie zich laat verleiden tot de neigingen van confirmatiebias en doordat de politie zich niet kritisch genoeg opstelt ten opzichte van verkregen informatie.

Probleemstelling (1)

Nu ben ik aangekomen bij de beantwoording van het eerst deel van de probleemstelling:

“Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing en wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?”

Politieke tunnelvisie manifesteert zich op de volgende manieren. Ten eerste doordat vooral wordt gezocht naar bevestigend bewijs en aan ontlastend bewijs niet het juiste gewicht wordt toegekend. Dit kan erin resulteren dat politie mensen sneller dan gerechtvaardigd geneigd zijn om conclusies te trekken en is de formulering van een scenario van groot belang op de richting waarin de oplossing wordt gezocht. Ten tweede manifesteert politieke tunnelvisie zich door ‘group think’. In de scriptie is niet expliciet aan bod gekomen dat ‘group think’ daadwerkelijk optreedt binnen een opsporingsteam, maar een opsporingsteam voldoet wel aan de kenmerken waaruit blijkt dat ze vatbaar zijn voor ‘group think’. Ten derde manifesteert politieke tunnelvisie zich wanneer door de politie verkregen informatie niet of verkeerd wordt gewaardeerd of geïnterpreteerd.

Politieke tunnelvisie manifesteert zich dus door vormen van confirmatiebias, door ‘group think’ en/of door informatie niet goed te waarderen of te interpreteren.

Deze manifestaties leiden niet altijd tot politieke tunnelvisie, maar is wel een indicatie dat politieke tunnelvisie niet geweerd kan worden of dat al sprake is van politieke tunnelvisie.

5.2 Wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?

Alvorens ik antwoord geef op het tweede deel van de probleemstelling zal ik eerst de laatste deelvraag van deze scriptie beantwoorden.

Deelvraag 3

De derde deelvraag luidt: “*Kan politieke tunnelvisie worden tegengegaan en zo ja, welke ingevoerde maatregelen dragen hieraan bij?*” Tunnelvisie kan nooit volledig worden tegengegaan. Veel vormen van tunnelvisie treden namelijk onbewust op, zoals de neigingen van confirmatiebias. Maar deze neigingen kunnen wel worden onderdrukt. Andere vormen van tunnelvisie en aspecten die kunnen bijdragen aan tunnelvisie kunnen wel worden tegengegaan, maar tunnelvisie kan nooit volledig worden uitgebannen.

Er zijn verschillende maatregelen ingevoerd die politieke tunnelvisie zouden moeten of kunnen tegengaan. Om te onderzoeken of deze maatregelen bij zouden kunnen dragen aan het voorkomen van politieke tunnelvisie heb ik verschillende uitgangspunten ter preventie van politieke tunnelvisie aangedragen, namelijk ‘gezond wantrouwen ten opzichte van verkregen informatie’, ‘het registreren van verhoren’, ‘het werken met alternatieve scenario’s’ en ‘het inschakelen van derden’. Vervolgens heb ik onderzocht in hoeverre deze uitgangspunten terug zijn te vinden in de huidige maatregelen ter preventie van tunnelvisie.

Bij tegenspraak, review en de Commissie evaluatie afgesloten strafzaken (CEAS) worden derden ingeschakeld die controleren of het onderzoek goed wordt of is uitgevoerd. Hierbij wordt ook gekeken of informatie goed is gewaardeerd of geïnterpreteerd, wat van belang is voor het voorkomen/corrigeren van tunnelvisie. Het Raamwerk TGO richt zich vooral op het gebruik van alternatieve scenario’s tijdens een TGO-onderzoek en op reflectie binnen het team. Dit is van belang bij het voorkomen van tunnelvisie, omdat door te werken met alternatieve scenario’s de neigingen van confirmatiebias worden onderdrukt en door reflectie gemaakte fouten, zoals het verkeerd waarden en interpreteren van informatie, eerder worden opgemerkt. Door audiovisuele en auditieve registratie kan de waarde en betekenis van informatie die tijdens een verhoor is verkregen door derden worden gecontroleerd. Eveneens zullen verhoorders minder snel afwijken van het verhoorprotocol. Door registratie kunnen foute verklaringen, als een valse bekentenis, worden voorkomen of ontdekt. Deze maatregelen lijken dan ook bij te kunnen dragen aan het voorkomen van politieke tunnelvisie. De Landelijke Deskundigheidsmakelaardij (LDM) lijkt daarentegen een maatregel die minder geschikt is om politieke tunnelvisie terug te dringen, omdat niet voorzien wordt in de behoefte dat de verklaring door de politie op juiste wijze wordt geïnterpreteerd.

Probleemstelling (2) en aanbevelingen

We zijn aangekomen bij de beantwoording van het tweede deel van de probleemstelling:

“Hoe manifesteert tunnelvisie zich bij de opsporing en wat kan gedaan worden om politieke tunnelvisie zoveel mogelijk terug te dringen?”

Uit de scriptie is naar voren gekomen dat expliciete tunnelvisie tijdens opsporingsonderzoeken tegenwoordig waarschijnlijk weinig optreedt. Dit heeft vooral te maken met het feit dat opsporingsteams zich erg bewust zijn van het risico van tunnelvisie. Wel komt meer impliciete tunnelvisie – vormen van confirmatiebias – voor tijdens opsporingsonderzoeken. Om politieke tunnelvisie te voorkomen zijn in mijn visie vooral drie punten van belang:

1. Bewustwording van mogelijke gevaren;
2. Een kritische houding van de politie ten opzichte van verkregen informatie c.q. controle door anderen bij de omgang met informatie; en
3. Concentratie van de aandacht vooral op het voorkomen van confirmatiebias en het onderdrukken van de neigingen daartoe.

De laatste twee punten over het terugdringen van politieke tunnelvisie zijn af te leiden uit de manieren waarop tunnelvisie zich bij de opsporing manifesteert.

In de scriptie heb ik verschillende uitgangspunten en maatregelen ter preventie van tunnelvisie besproken. Deze uitgangspunten en maatregelen (met uitzondering van de LDM) zijn in staat politieke tunnelvisie terug te dringen. Maar wat kan er nog meer worden gedaan om politieke tunnelvisie tegen te gaan?

Ten eerste kunnen de huidige maatregelen ter preventie van tunnelvisie worden verbeterd. De maatregelen tegenspraak en review kunnen worden verbeterd door de tegensprekers en leden van het reviewteam ook te laten onderzoeken of er bewijs is dat de verdachte vrijpleit. Dit kan worden bereikt door op juiste wijze te werken met alternatieve scenario's, wat inhoudt dat er ook onschuldscenario's moeten worden opgesteld en niet alleen moet worden gezocht naar bevestigende informatie, maar ook naar strijdige informatie (non-informatie moet eruit worden gefilterd). Tegenspraak zelf kan ook worden verbeterd door verplicht twee tegensprekers op een zaak te zetten. De ene tegenspreker moet dicht op het team staan, de andere distantieert zich van het team. Hierdoor weet de tegenspreker die dicht op het team staat precies wat er binnen het team speelt (bijvoorbeeld of er sprake is van 'group think') en kan hij meer invloed op het team uitoefenen. De tegenspreker op afstand kan de andere tegenspreker begeleiden en adviseren, om tunnelvisie bij die tegenspreker te voorkomen.

Het Raamwerk TGO kan worden verbeterd door wat aan het capaciteitstekort te doen, omdat dit capaciteitstekort politieke tunnelvisie in de hand werkt. Er is dus extra menskracht nodig om deze maatregel te verbeteren. Tegenspraak, review, het registreren van verhoren en de CEAS zijn ook arbeidsintensieve maatregelen. Vandaar dat deze maatregelen alleen worden ingezet bij zware en ingrijpende delicten. Want juist ernstige misdrijven zijn gevoelig voor tunnelvisie, vanwege de wens tot een snelle oplossing van de zaak. De huidige eisen waarin de maatregelen verplicht of facultatief zijn, zijn naar mijn idee dan ook omvattend genoeg, kijkend naar de verhouding tussen het voorkomen van politieke tunnelvisie en het geld en menskracht dat gepaard gaat met deze

maatregelen. Wel is het de vraag of er voldoende geld en menskracht aanwezig is om deze arbeidsintensieve maatregelen uit te voeren en dit niet ten koste gaat van de opsporing. Want zoals gebleken leiden juist fouten gemaakt in de opsporing tot politieke tunnelvisie.

Ten slotte zou gelet kunnen worden op onderstaande punten om politieke tunnelvisie te voorkomen.

- Processen-verbaal van het technisch onderzoek moeten toegankelijker worden voor de politie, door ze duidelijker, begrijpelijker en correcter op te stellen. Hierdoor wordt de kans dat de politie een verkeerde betekenis geeft aan het bewijs verkleind;
- Verklaringen van deskundigen van het Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen (NRGD) moeten worden gecontroleerd door een andere NRGD-deskundige, om te voorkomen dat de politie als gevolg van een foute deskundigenverklaring op een verkeerd spoor en daardoor in de verkeerde tunnel terechtkomt. De politie mag als gevolg van de kwaliteitstoets van het NRGD dus niet een minder kritische houding krijgen ten opzichte van verkregen deskundigenverklaringen, want juist deze kritische houding is van belang voor het voorkomen van tunnelvisie. Indien de deskundigenverklaring wordt gecontroleerd door een andere NRGD-deskundige, wordt de waarde van de verklaring getoetst en kan het NRGD in grotere mate bijdragen aan het voorkomen van tunnelvisie. In dat geval draagt het NRGD bij aan de kwaliteit van de deskundigen en blijft de kritische houding ten opzichte van de deskundigenverklaring bestaan. Ook verklaringen van niet-geregistreerde deskundigen moeten worden gecontroleerd door andere deskundigen;
- Binnen een opsporingsteam moet elk lid een ander scenario als eerst uitwerken. Want door een scenario uit te werken ga je meer geloven in de juistheid van dat scenario en kom je nooit meer op het neutrale beginpunt. Daarom geloven mensen vaak meer in het scenario dat ze als eerst hebben uitgewerkt. Hierdoor is het van belang dat de teamleden niet hetzelfde scenario als eerst uitwerken, want dan zullen alle teamleden – als gevolg van deze vorm van confirmatiebias – aan het begin van het onderzoek hetzelfde scenario, mogelijk onterecht, het meest waarschijnlijk achten;
- Tijdens het opsporingsonderzoek is het niet verstandig het primacy-effect tegen te gaan, omdat de zaak zo snel mogelijk moet worden opgelost en het achterhouden van informatie ten koste gaat van het onderzoek. Bij tegenspraak, review en de CEAS is dit niet het geval. Om te zorgen dat de tegensprekers, het reviewteam en de CEAS niet vatbaar zijn voor het primacy-effect, moet de informatie in één keer worden aangedragen en bij alle leden in een andere volgorde. Hierdoor heeft het primacy-effect bij elk lid betrekking op andere informatie, waardoor het primacy-effect minder van invloed is op de richting van het opsporingsonderzoek;
- Verhoorders moet worden benadrukt dat als zij niet volgens het verhoorprotocol werken, gebruik maken van onwenselijke/ontoelaatbare vormen van druk en suggestieve vragen stellen, de kans op een valse bekentenis of een onjuiste verklaring wordt vergroot, met als gevolg dat zij mogelijk in de verkeerde tunnel terechtkomen. Indien de risico's van het afwijken van het protocol, het gebruiken van onwenselijke/ontoelaatbare vormen van druk en het stellen van

suggestieve vragen de verhoorders duidelijker worden, zullen ze minder snel geneigd zijn deze risico's te nemen;

- De politie moet bewuster worden van het feit dat zowel het ontbreken van belastend als de aanwezigheid van ontlastend bewijsmateriaal wijst in de richting van de onschuld van de verdachte. De politie moet in deze gevallen meer openstaan voor de mogelijkheid dat de verdachte onschuldig is;
- Het dossier dat ter kennis komt van de politie moet een compleet beeld van het opsporingsonderzoek geven. Alle onderzoeksrichtingen en het bevestigende en ontlastende bewijs moet uiteindelijk ter kennis komen van de rechter. Het dossier mag dus niet alleen gericht zijn op de schuld van de verdachte.

Bronvermelding

Literatuur

Bernasco 2007

W. Bernasco, 'Foerageerstrategieën van Homo Criminalis. Wat kunnen we leren van de gedragsecologie?', *Tijdschrift voor Criminologie* 2007, 49, 3.

Bernasco, Elffers & Bruinsma 2006

W. Bernasco, H. Elffers & G. Bruinsma, 'Het waterbedeffect. Ruimtelijke neveneffecten van plaatsgebonden maatregelen tegen criminaliteit', *Tijdschrift voor Criminologie* 2006, 43, 3.

Beyens 2007

K. Beyens, 'Besprekingen. Over de beperkte diepgang van de rationele keuzetheorie', *Tijdschrift voor Criminologie* 2007, 49, 1.

Blaauw 2012

J.A. Blaauw, *De Puttense moordzaak – dossier gesloten – De volledige geschiedenis tot en met de veroordeling van de werkelijke dader*, Utrecht: Uitgeverij De Fontein 2012.

Bollen 2010

M. Bollen, *Tunnelvisie als bedrijfsrisico*, Deventer: Kluwer 2010.

Boorsma 2005

J. Boorsma, 'Doofblind strafrecht. Tunnelvisie in grote strafzaken', *Proces* 2005, 2.

Broeders 2011

A.P.A. Broeders, 'Het forensisch tekort', *Expertise en Recht* 2011, 4.

Buruma 2010

Y. Buruma, 'Ongemakkelijke lessen van Lucia', *Delikt en Delinkwent* 2010, 42, 689.

Cleiren, Verpalen & Crijns/Dubelaar 2013

M.J. Dubelaar, 'Commentaar op artikel 51k Sv', in: C.P.M. Cleiren, M.J.M. Verpalen & J.H. Crijns (red.), *Tekst & Commentaar Strafvordering* (geraadpleegd via databank Kluwer Navigator, bijgewerkt tot 01-07-2013).

Gonzales 2012

I. Gonzales, 'Het instituut van de Landelijke Deskundigheidsmakelaar', *Nederlands Juristenblad* 2012, 770.

Groenhuijsen 2006

M.S. Groenhuijsen, 'Evaluatie van afgesloten strafzaken en de offensieve rol van de strafbalie', *Delikt en Delinkwent* 2006, 32.

Helsloot & Groenendaal 2012

I. Helsloot & J. Groenendaal, *Op zoek naar de balans tussen daadkracht en voorzorg in de opsporing. Een verkennend onderzoek naar de aanpak van het probleem van tunnelvisie in het Programma Versterking Opsporing*, Renswoude: Crisislab 2012.

Helsloot, Groenendaal & Van 't Padje 2012

I. Helsloot, J. Groenendaal & B. van 't Padje, *Tunnelvisie op tunnelvisie? Een verkennend en experimenteel onderzoek naar de besluitvorming door VKL-teams met betrekking tot het onderkennen van tunnelvisie en andere procesaspecten*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap 2012; Renswoude: Crisislab 2012.

Keulen e.a. 2010

B.F. Keulen e.a., *Het deskundigenregister is strafzaken. De beoogde werking, mogelijke neveneffecten en risico's*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2010.

Kleemans 2001

E. Kleemans, 'Rationele keuzebenaderingen' in E. Lissenberg et al, *Tegen de regels IV, een inleiding in de criminologie*. Nijmegen: Ars Aequi Libri 2001.

Van Koppen 2003

P.J. van Koppen, *De Schiedammer parkmoord. Een rechtspsychologische reconstructie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2003.

Van Koppen & Malsch 2008

P.J. van Koppen & M. Malsch, *Het praktische nut van de Rechtspsychologie* (Pareltjes van het strafrecht, deel 4), Deventer: Kluwer 2008.

Kwakman 2011

N.J.M. Kwakman, 'De Wet Deskundige in Strafzaken: een remmende sprong vooruit?', *Ars Aequi* 2011.

Landelijk programmabureau versterking opsporing 2010

Landelijk programmabureau versterking opsporing, *Eindrapportage PVO. Landelijk beeld implementatie PVO bij de politie*, januari 2010.

Mevis 2007

P.A.M. Mevis, 'Verruiming van de herzieningsregeling', *Delikt en Delinkwent* 2007, 16.

Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2005

Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut, *Versterking opsporing en vervolging naar aanleiding van het evaluatierapport van de Schiedammer Parkmoord*, 4 november 2005.

Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut 2006

Openbaar ministerie, politie & het Nederlands Forensisch Instituut, *Uitwerking van de maatregelen vanuit het rapport 'Versterking opsporing en Vervolging'*, 1 augustus 2006.

Van der Pligt, Koomen & Van Harreveld 2007

J. van der Pligt, W. Koomen & F. van Harreveld, *Bestrafen, belonen en beïnvloeden. Een gedragswetenschappelijk perspectief op handhaving*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007.

Posthumus 2005

F. Posthumus, *Evaluatieonderzoek in de Schiedammer parkmoord*, Den Haag: Openbaar Ministerie 2005.

Prast & De Beurs 2000

H. Prast & P. de Beurs, 'Kuddegedrag en financiële crisis: de rol van de psychologie op financiële markten', *Tijdschrift voor Politieke Economie* 2000, 22, 3.

Rassin 2007

E. Rassin, *Waarom ik altijd gelijk heb. Over tunnelvisie*, Schiedam: Scriptum 2007.

Rassin 2010a

E. Rassin, 'Tunnelvisie', *Tijdschrift Formeel Belastingrecht* 2010, 3.

Rassin 2010b

E. Rassin, 'Vijf jaar tunnelvisiecommotie: het moet niet gekker worden', *Rechtsgeleerd Magazijn THEMIS* 2010-5/6.

Rassin 2012

E. Rassin, 'Wie zoekt, zal vinden', *Ars Aequi* februari 2013.

De Ridder, Klein Haarhuis & De Jongste 2008

J. de Ridder, C.M. Klein Haarhuis & W.M. de Jongste, *De CEAS aan het werk. Bevindingen over het functioneren van de Commissie Evaluatie Afgesloten Strafzaken 2006-2008*, Den Haag: WODC 2008.

Rozemond 2010

K. Rozemond, 'De droom van Becarria. Over het strafrecht en de nodale veiligheidszorg', *Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 2010, 39, 2.

Saks & Koehler 2005

M. Saks & J. Koehler, 'The coming paradigm shift', *Forensic Identification Science* august 2005.

Salet & Terpstra 2013

R. Salet & J. Terpstra, 'Tegenspraak bij de politie. Distantie, betrokkenheid en doorwerking', *Proces* 2013, 92, 1.

Stevens & Verhoeven 2011

L. Stevens & W.J. Verhoeven, 'Wat is er mis met een "goed gesprek"? Een exploratief onderzoek naar pressie tijdens politieke verdachtenverhoren en risico's op valse bekentenissen', *Delikt en Delinkwent* 2011, 9.

Jurisprudentie

HR 26 juni 2001, *LJN* AA9800.

Hof 's Gravenhage 22 november 2005, *LJN* AU6566.

Regelgeving

Aanwijzing review (tweede beoordeling), *Staatscourant* 3 december 2012, 24713.

Instellingsbesluit CEAS, *Staatscourant* 13 april 2006, 74.

Intrekking instellingbesluit CEAS, *Staatscourant* 29 september 2012, 19575.

Protocol review (tweede beoordeling), *Staatscourant* 3 december 2012, 24713.

Kamerstukken

Kamerstukken II 2002/03, 28 244, nr. 9.

Websites

<http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/4419-klassiek-conditioneren.html>

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Hawthorne-effect>

http://nl.wikipedia.org/wiki/Zaak-Lucia_de_Berk#NFI-rapport

http://nl.wikipedia.org/wiki/Zichzelf_waarmakende_voorspelling

<http://nos.nl/artikel/552141-lagere-straf-puttense-moordzaak.html>

http://verkeer.wikia.com/wiki/Bepalen_van_kwaliteit_van_data_en_informatie

<http://www.palaverpsychologie.nl/2011/06/cognitieve-dissonantie-reductie/>

<http://zakelijk.infonu.nl/management/105771-kwaliteit-van-informatie.html>

BIJLAGE I

Schiedammer parkmoord

In de Schiedammer parkmoord was Kees B. (hierna: Kees) veroordeeld voor de moord op de 10-jarige Nienke en de poging tot moord op haar 11-jarige vriendje Maikel.¹⁹⁶ Hij heeft vier jaar onterecht voor deze misdrijven vastgezeten. Kees komt in het onderzoek eerst als getuige in beeld.¹⁹⁷ Hij fietste namelijk vlak langs de plaats delict (PD) nadat Maikel de bosjes uitkwam en werd door een andere man aangehouden. Kees belt 112, blijft wachten tot de politie arriveert en geeft zijn personalia. Hij komt als verdachte in beeld, omdat hij een dag voor het misdrijf een jongen had benaderd voor seks. Deze jongen komt Kees na bovengenoemde misdrijven weer tegen en waarschuwt zijn vader die bij de politie werkt. De vader maakt er werk van en legt uiteindelijk een verbinding met de Schiedammer parkmoord.

Kees werd enkel veroordeeld op zijn bekennende verklaring, welke hij later had ingetrokken.¹⁹⁸ Meer bewijs was er niet voor zijn betrokkenheid bij de (poging tot) moord. Wel waren er signalen die Kees' betrokkenheid bij de (poging tot) moord deden wankelen. Hieronder zal ik verschillende aspecten bespreken, voor zover zij relevant worden geacht voor politieke tunnelvisie. Zoals uiteindelijk is gebleken was niet Kees de dader, maar Wik H. Wik H. bekende de (poging tot) moord (later trok hij zijn bekentenis in) en de gevonden biologische sporen kwamen overeen met het DNA-profiel van Wik H. Wik H. is in 2005 veroordeeld voor de feiten gepleegd in het Schiedammer park.¹⁹⁹

Fouten in het onderzoek

Vlak na het misdrijf geeft Maikel uit zichzelf een signalement van de dader.²⁰⁰ Dit signalement komt niet overeen met het uiterlijk van Kees. Omdat de politie overtuigd was van Kees' daderschap, werd aan de geloofwaardigheid van Maikel getwijfeld. De politie heeft Maikel tijdens het onderzoek dan ook als verdachte aangemerkt en met behulp van deskundigen gedeelten van zijn verklaringen (waaronder het signalement) als onbetrouwbaar aangemerkt.²⁰¹ Dat Maikels verklaring omtrent het signalement van de dader daadwerkelijk onbetrouwbaar was, wordt door Van Koppen onwaarschijnlijk geacht. Het ging namelijk om een minuten durende confrontatie tussen de werkelijke dader en Maikel, waarbij niet voortdurend met een wapen werd bedreigd zodat daar alle aandacht naar zou uitgaan. Volgens van Koppen mag van iemand van Maikels leeftijd een redelijk zorgvuldig en nauwkeurig signalement worden verwacht. De verklaringen waarop de deskundigen de onbetrouwbaarheid van Maikels gegeven signalement baseren, worden door Van Koppen als onvoldoende beschouwd om de conclusie van onbetrouwbaarheid te steunen.²⁰² Maar omdat de politie vasthield aan het daderschap

¹⁹⁶ A.P.A. Broeders, 'Het forensisch tekort', *Expertise en Recht* 2011, 4, p. 144-146.

¹⁹⁷ P.J. van Koppen, *De Schiedammer parkmoord. Een rechtspsychologische reconstructie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2003, p. 13, 136.

¹⁹⁸ Broeders 2011, p. 144-146.

¹⁹⁹ Hof 's Gravenhage 22 november 2005, *LJN AU6566*.

²⁰⁰ Van Koppen 2003, p. 14, 24.

²⁰¹ F. Posthumus, *Evaluatieonderzoek in de Schiedammer parkmoord*, Den Haag: Openbaar Ministerie 2005, p. 169; Van Koppen 2003, p. 90-91.

²⁰² Meer hierover in: Van Koppen 2003, hoofdstuk 7.

van Kees, was de veronderstelling dat het door Maikel gegeven signalement van de dader niet kon kloppen de enige mogelijkheid die overbleef.

Maikel heeft Kees direct nadat hij uit de bosjes kwam goed gezien en een omschrijving van hem gegeven.²⁰³ Indien Kees daadwerkelijk de dader was, is het zeer waarschijnlijk dat Maikel hem had herkend. Eveneens is het merkwaardig dat uit het onderzoek is gebleken dat verschillende getuigen een man op een bankje in het park hebben zien zitten (één heeft hem zelfs uit een blikje zien drinken) wiens uiterlijk wel overeenstemde met Maikels signalement van de dader.²⁰⁴ De sporen rond het bankje waarop die man zat waren wel door de politie veiliggesteld maar niet onderzocht. Dit is vreemd omdat eventueel op de plek gevonden DNA overeen konden komen met de mengprofielen aangetroffen op Nienke. Dit had mogelijk de onschuld van Kees kunnen aantonen. Ook blijkt uit het dossier niets van enig opsporingsonderzoek naar deze man. Hieruit kan worden opgemaakt dat de politie alleen zocht naar informatie die Kees' daderschap bevestigde in plaats van informatie die zijn daderschap had kunnen onkrachtigen. De politie richtte zich alleen op Kees als dader en dit ging ten koste van andere sporen die onderzocht hadden moeten worden.

Zoals vermeld waren op de PD geen sporen aangetroffen van Kees. Wel was in het nagelvuil van Nienke en op de wreef van haar laars een mengprofiel aangetroffen met daarin het DNA van een onbekend individu, waarschijnlijk afkomstig van dezelfde persoon, maar niet van Kees.²⁰⁵ De DNA-deskundige gaf aan dat het aangetroffen DNA geen daderspoor hoefde te zijn. Volgens Van Koppen is dit onwaarschijnlijk, omdat Nienke na school uitgebreid met water had gespeeld en het daardoor aannemelijk is dat haar nagels waren schoongespoeld. Dit DNA zou ze dan later hebben opgelopen. Volgens Maikel heeft Nienke in de tijd tussen het spelen en het misdrijf geen fysiek contact gehad met een ander, waardoor dit DNA zeer waarschijnlijk een daderspoor is. Maar, zoals gezegd, werd Maikel door de politie niet als betrouwbaar gezien.

De politie had dit spoor dan ook niet zo makkelijk terzijde mogen schuiven. Het ontbreken van DNA-materiaal van de verdachte dient als ontlastend te worden gewaardeerd en niet 'wegverklaard' te worden.²⁰⁶ De politie heeft zich in dit geval meer opengesteld voor het feit dat het DNA niet afkomstig was van de dader (nu het niet van Kees was), dan wel, wat veel waarschijnlijker is. Eveneens had de politie om meer duidelijkheid te verkrijgen wel de aangetroffen sporen rond het bankje moeten onderzoeken en vergelijken met de sporen op Nienkes lichaam, omdat het signalement van de man die daar zat wel overeenkwam met Maikels gegeven signalement van de dader.

Van de uiteindelijk gebleken valse bekentenis van Kees zijn geen audio-/video-opnames gemaakt.²⁰⁷ Hierdoor is het lastiger te achterhalen of en in hoeverre er fouten zijn gemaakt tijdens de verhoren en de interpretatie hiervan. Uit de processen-verbaal en de onderzoeken erna zijn wel verschillende (mogelijke) fouten te achterhalen. Ten eerste heeft Kees de dag nadat hij bekende twee keer geprobeerd terug te komen op zijn

²⁰³ Van Koppen 2003, p. 81, 102.

²⁰⁴ Van Koppen 2003, p. 96, 136.

²⁰⁵ Van Koppen 2003, p. 35.

²⁰⁶ Broeders 2011, p. 145-146.

²⁰⁷ Van Koppen 2003, p. 75.

verklaring.²⁰⁸ Van deze ontkennende verklaringen is geen proces-verbaal opgemaakt. Ten tweede heeft Kees tijdens de verhoren zeer waarschijnlijk daderkennis opgedaan.²⁰⁹ Op twee verschillende momenten lijkt het dat Kees zijn verklaring aanpast naar aanleiding van een opmerking van de verbalisanten. In een van die aanpassingen zei Kees in eerste instantie Nienke met zijn handen te hebben gewurgd, maar later bekende hij haar met een schoen te hebben vermoord. Eveneens zijn er merkwaardige verschillen tussen de bekende verklaringen van 9 en 10 september 2000.²¹⁰ Deze verschillen kunnen duiden op het feit dat de verbalisanten Kees richting Maikels verklaring wilden bewegen.

De verklaringen van Kees en Maikel blijken toch op een groot aantal belangrijke punten te verschillen.²¹¹ Maikel gaf in zijn verklaring aan dat Nienke door de dader is geslagen. Zelf is hij niet geslagen maar in zijn buik gestompt. Kees zegt niets over het slaan van Nienke, maar zegt wel dat hij Maikel met een steen heeft geslagen (wat nergens uit blijkt). Maikel heeft ook in zijn verklaring aangegeven dat Nienke en hij elkaar moesten betasten. Nienke werd zelfs door de dader bovenop Maikel gelegd. Kees bekende dat de kinderen geen dingen met elkaar hebben gedaan. Dit zijn twee van de vele belangrijke verschillen in beide verklaringen en deze verschillen hadden tot grote twijfel, over Kees zijn ouderschap, moeten leiden bij de politie. Want waarom zou je een moord bekennen, maar in die verklaring foute informatie omtrent exacte daderwetenschap geven?

Een ander punt waarom het ouderschap van Kees gewantrouwd had moeten worden, heeft te maken met de tijdlijn.²¹² Blijkens verschillende getuigenverklaringen kon Kees op zijn vroegst pas om 17:30 uur in het park zijn geweest. Aangenomen wordt dat Nienke en Maikel al om 17:18 uur door de dader in hun nek zijn gegrepen, waardoor Kees onmogelijk de dader kon zijn. Er was dan ook voldoende bewijs aanwezig om de bekentenis en het ouderschap van Kees te wantrouwen. Van een dergelijk onderzoek naar dit wantrouwen is niets gebleken.²¹³

Als laatste punt over de Schiedammer parkmoord noem ik de onvolledigheid van het dossier.²¹⁴ De ontvangen tips en het gevolg dat de politie hieraan heeft gegeven worden in het dossier niet genoemd. Ook andere verdachten en de redenen waarom zij verdacht waren, worden niet vermeld. Alles wat zou kunnen duiden op de schuld van anderen dan Kees is dan ook niet onderzocht of niet gepresenteerd aan de rechter. Hierdoor krijgt de rechter niet de vraag voorgelegd of Kees wel of niet schuldig is, maar of er voldoende bewijs tegen Kees is. Zijn schuld staat volgens het dossier dus al vast. Hieruit blijkt duidelijk politieke tunnelvisie.

In deze zaak werd ten eerste Maikel's geloofwaardigheid in twijfel gebracht, doordat zijn verklaring niet overeenstemde met Kees als verdachte. Ook zijn onderzoeksrichtingen die wezen op een andere verdachte niet uitgerechercheerd. Het niet aanwezig zijn van sporen van Kees werd niet beschouwd als bewijs voor Kees'

²⁰⁸ Van Koppen 2003, p. 74.

²⁰⁹ Van Koppen 2003, p. 67.

²¹⁰ Van Koppen 2003, p. 76.

²¹¹ Van Koppen 2003, p. 77-80.

²¹² Van Koppen 2003, p. 48.

²¹³ Posthumus 2005, p. 169.

²¹⁴ Van Koppen 2003, p. 10, 17-18, 62-63.

onschuld. Wel aangetroffen sporen werden ‘wegverklaard’ door ze niet aan te merken als dadersporen. Ook zijn verschillende fouten gemaakt tijdens de verhoren van Kees en is onterecht geen waarde gehecht aan de grote verschillen tussen de verklaring van Maikel en Kees. Het dossier heeft geen volledige weergave van het onderzoek weergegeven, waardoor bewijs van Kees’ onschuld niet ter kennis van de rechters is gekomen. In deze zaak lijkt sprake te zijn geweest van group think. Er zijn rampzalige slechte keuzes gemaakt en deze fouten zijn niet door groepsleden gecorrigeerd, maar versterkt.

BIJLAGE II

Puttense moordzaak

In de Puttense moordzaak werden Wilco Viets en Herman Du Bois in hoger beroep veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf voor de verkrachting van en moord op Christel Ambrosius.²¹⁵ Na 6 jaar en 8 maanden onschuldig te hebben vastgezeten werden ze voorwaardelijk in vrijheid gesteld.²¹⁶ Herman en Wilco kwamen bij de politie in beeld, omdat zij in het weekend vaak met twee anderen (Willem Bettink en Gerrit Schuchard) in een Mercedes door het bos reden. Een aantal wandelaars verklaarden die bewuste zondagmiddag van de moord een Mercedes in het bos te hebben zien rondrijden.²¹⁷ Na verloop van tijd verklaren Willem en Gerrit dat Herman en Wilco het meisje hebben verkracht en vermoord, Willem en Gerrit zouden toeschouwers zijn geweest tijdens het hele gebeuren.²¹⁸

In deze zaak is er sprake geweest van politieke tunnelvisie. Wat en welke handelingen (of het achterwege laten van handelingen) tunnelvisie in de hand hebben gewerkt zal ik hieronder bespreken. In 2002 werden beide verdachten formeel vrijgesproken van de verkrachting en de moord.²¹⁹ In 2008 kwam de politie op het spoor van een andere verdachte, Ron P. Zijn DNA stemde overeen met het gevonden sperma en de (schaam)haren aangetroffen op het lichaam van het slachtoffer. Uiteindelijk werd Ron P. veroordeeld tot vijftien en een half jaar gevangenisstraf voor de verkrachting van en moord op Christel Ambrosius.²²⁰

Fouten in het onderzoek

Wilco en Herman werden voornamelijk veroordeeld op hun bekennende verklaringen en de verklaringen van Gerrit en Willem waarin zij als daders werden aangewezen. Gebleken is dat deze bekennende verklaringen vals zijn. De rechercheurs hadden dit kunnen weten. Ten eerste werd in verschillende verklaringen vermeld dat Wilco Christel kende en dat Wilco en Herman door haar waren uitgenodigd binnen iets te komen drinken.²²¹ Uit niets is echter gebleken dat Wilco Christel ook daadwerkelijk kende en dat is zelfs zeer onwaarschijnlijk. Hiermee vervalt een mogelijke aanleiding voor het delict.

Ten tweede hebben Wilco en Herman ook geen andere exclusieve daderwetenschap gegeven, terwijl zij wel bekenden het misdrijf te hebben gepleegd.²²² Om te controleren of een afgelegde bekentenis juist is, moet de politie juist deze details boven water zien te krijgen. Geen van ‘de vier van Putten’ hebben op feiten gebaseerde antwoorden kunnen geven op cruciale opsporingsvragen, denk hierbij aan: het eerste contact met het slachtoffer, aanleiding tot het misdrijf, het moordwapen en waar het wapen is, etc. Zo wisten Herman en Wilco zelfs niet waar in de woning de verkrachting

²¹⁵ J.A. Blaauw, *De Puttense moordzaak – dossier gesloten – De volledige geschiedenis tot en met de veroordeling van de werkelijke dader*, Utrecht: Uitgeverij De Fontein 2012, p. 286.

²¹⁶ Blaauw 2012, p. 11, 341.

²¹⁷ Blaauw 2012, hoofdstuk 2 en 3.

²¹⁸ Blaauw 2012, hoofdstuk 4.

²¹⁹ HR 26 juni 2001, *LJN* AA9800.

²²⁰ <http://nos.nl/artikel/552141-lagere-straft-puttense-moordzaak.html>, geraadpleegd op 19 september 2013.

²²¹ Blaauw 2012, p. 289-290.

²²² Blaauw 2012, p. 290-301.

en moord plaatsvonden. Er werd namelijk gesproken over de keuken en de gang, terwijl de verkrachting en moord zich in de woonkamer had afgespeeld. Nu deze voor de werkelijke dader betrekkelijk simpele vragen niet door 'de vier van Putten' beantwoord konden worden, had de politie moeten twijfelen aan de juistheid van de bekennende verklaringen. Ook zijn er nog andere punten welke doen twijfelen aan de juistheid van de bekentenissen. Zo werden de bekennende verklaringen steeds aangepast en veranderd, trokken de verdachten meerdere keren bekennende verklaringen in en gaven zij aan die middag niet in het bos te zijn geweest en niets met het misdrijf te maken te hebben. De politie geloofde en wilde zo graag dat Wilco en Herman de daders waren, dat ze aanwijzingen voor hun onschuld niet hebben opgevangen, maar vooral aandacht hadden voor de gewenste informatie, waarin Herman en Wilco wel de daders waren.

Op het lichaam van Christel werden een druppel sperma en schaamharen aangetroffen. Het Gerechtelijk Laboratorium heeft het DNA-profiel van het sperma en de haren onderzocht. Beide DNA-profielen pasten niet bij Wilco, noch bij Herman.²²³ Hieruit had de politie moeten concluderen dat Herman en Wilco niets met het misdrijf te maken hadden. Echter werden het sperma en de schaamharen vervolgens niet als daderspoor beschouwd. Door middel van een sleeptheorie werd door een deskundige 'verklaard' hoe het kwam dat het sperma en de schaamharen niet van de daders afkomstig waren.²²⁴ Het sperma zou afkomstig zijn van gemeenschap tot enkele dagen voor de moord. Bij de verkrachting zou het sperma weer uit de vagina zijn geslept en op Christel terecht zijn gekomen. De politie heeft nooit kunnen vaststellen met wie Christel vrijwillige gemeenschap zou hebben gehad. De politie had deze objectieve dadersporen niet zo makkelijk mogen 'wegverklaren'. Want zowel het ontbreken van belastend als de aanwezigheid van ontlastend DNA-materiaal wijst in de richting van onschuld van beide verdachten.²²⁵ De politie zocht vooral bevestiging dat Herman en Wilco de daders waren. Nu het DNA en de schaamharen hier niet voor konden zorgen, werd ander bewijs gezocht waarmee Herman en Wilco zouden kunnen worden veroordeeld.

Op een broek van Herman werden enkele vezels aangetroffen welke werden vergeleken met vezels aangetroffen op de PD.²²⁶ De conclusie van het Gerechtelijk Laboratorium luidde dat de broek *mogelijk* in contact was geweest met vezels op de PD. De vezels hoefden dus niet afkomstig te zijn van de PD. De rechercheurs gaven Herman een verkeerde voorstelling van zaken, nu hem werd meegedeeld dat er op zijn kleding vezels waren aangetroffen 'die afkomstig blijken te zijn van de plaats van het misdrijf'. Waarschijnlijk mede naar aanleiding van dit 'bewijs' verklaarde Herman de dag na deze mededeling dat hij tot de conclusie was gekomen wel op de PD te zijn geweest en begint hij valse bekentenissen af te leggen (het selffulfilling prophecy effect). In dit geval heeft de politie neutrale informatie dan ook als bevestiging voor Hermans daderschap gezien, hetgeen leidde tot een, weliswaar valse, bekentenis, die vervolgens weer bijdroeg aan de overtuiging dat Herman de dader was.

Tenslotte wil ik nog vermelden dat in de stamprocessen-verbaal sommige onderdelen van verklaringen onjuist, suggestief of misleidend zijn weergegeven.²²⁷ Een voorbeeld

²²³ Blaauw 2012, p. 302-304.

²²⁴ J. Boorsma, 'Doofblind strafrecht. Tunnelvisie in grote strafzaken', *Proces* 2005, 2, p. 58-60.

²²⁵ A.P.A. Broeders, 'Het forensisch tekort', *Expertise en Recht* 2011, 4, p. 146.

²²⁶ Blaauw 2012, p. 168-169, 248.

²²⁷ Blaauw 2012, p. 298-301, 311.

hiervan is dat in stamprocesverbaal 3 alleen staat dat Herman verklaarde ‘over een man die het hoofd schudde’. Deze zin is van belang, omdat de andere drie verdachten verklaarden dat die man op de dag van de moord, Herman hard in de buurt van de PD zag weggrijden, en daarom zijn hoofd schudde. In het stamproces-verbaal wordt maar met de halve waarheid volstaan. Herman verklaarde die man namelijk op een *andere* dag te hebben gezien, toen een *andere* auto met hoge snelheid langs reed, en de man daarom zijn hoofd schudde. Herman zegt dus niet dat die man die bewuste zondag zijn hoofd schudde, toen Herman te snel met de auto van de PD weg reed. Op deze manier wordt er (neutraal) bewijs vervormd, ter bevestiging van Hermans en Wilco’s daderschap. De lezer wordt op deze manier op het verkeerde been gezet.

Gezegd kan worden dat de politie in deze zaak eerst de ‘daders’ heeft aangehouden en daar een frame omheen heeft gebouwd.²²⁸ Er zijn verklaringen in elkaar gepuzzeld, sporen ‘wegverklaard’ of verkeerd gewaardeerd en onderdelen van verklaringen zijn op sommige punten onjuist, suggestief of misleidend weergegeven. Dit is een foute gang van zaken. De politie moet namelijk op basis van sporen en andere opsporingsfeiten een daderframe construeren en die ene persoon zoeken die daar in past: de echte dader. In deze zaak lijkt er, net zoals in de Schiedammer parkmoord, sprake te zijn geweest van group think. Er zijn rampzalige slechte keuzes gemaakt en deze fouten zijn niet door groepsleden gecorrigeerd, maar versterkt.

²²⁸ Blaauw 2012, p. 311.